

ԱՂՔԱՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԲՈՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՊԸ. ԻՆՉՊԵՍ Է ԱՂՔԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆ ԱԶԴՈՒՄ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԲՈՆՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋԱՑՄԱՆ ԵՎ ԴՐՍԵՎՈՐՄԱՆ ՎՐԱ

Շուշանիկ Խուրշուդյան

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

215

Ընտանեկան բռնության երևույթը մարդու հիմնական իրավունքների և ազատությունների խախտման ու սահմանափակման դրսևորում է: Այս երևույթը տարածված է ամբողջ աշխարհում, ունի տարբեր դրսևորումներ և տարածվածության մակարդակ: Այն նաև Հայաստանում տարածում ունեցող երևույթ է: Սրա մասին բարձրաձայնում են թե՛ հասարակական կազմակերպությունները, թե՛ պետական մարմինների վիճակագրական տվյալները:

Ընտանիքը հասարակության լիարժեք անդամների միություն է:

Պետության առանձնահատուկ ուշադրության կենտրոնում եղել և պետք է մնան ընտանիքի բոլոր անդամների իրավունքների և ազատությունների իրականացումը և դրանց պաշտպանությունը: Սակայն ոչ միշտ և ոչ բոլոր դեպքերում է ապահովվում բոլորի՝ բռնությունից գերծ ընտանեկան միջավայրում ապրելու իրավունքը:

Ընտանեկան բռնության երևույթը բացասաբար է ազդում բռնության ենթարկված անձի ֆիզիկական և հոգեկան առողջության վրա, այն ոչ միայն անձի հիմնական իրավունքների խախտում է, այլև խոչընդոտ է անձի այլ իրավունքների և ազատությունների իրականացման համար: Բռնությունը շղթայական ռեակցիայի ձևով բացասական հետևանքներ է առաջացնում բռնության ենթարկվողի, բռնության միջավայրում ապրողի և, ընդհանուր առմամբ, հասարակության խաղաղ զարգացման վրա: Բռնությունը միայն ֆիզիկական դրսևորում չի ունենում, այն տարբեր հետևանքներ է ունենում անձի ձևավորման, հասարակությունում ինտեգրման և գործելու ու ազատ ինքնադրսևորվելու վրա: Ընտանեկան բռնությունն ունի ինչպես ուղղակի, այնպես էլ անուղղակի ազդեցություն: Բռնության այս տեսակն անուղղակի կերպով բացասական ազդեցություն է ունենում բռնությանն ակախատես եղած երեխաների, ընտանիքի այլ անդամների վրա: Այս երևույթը, ունենալով ամենատարբեր դրսևորումներ, իր հետևանքն է ունենում անձի կյանքի բոլոր փուլերում: Դրսևորումների տարաբնույթ լինելու, ինչպես նաև տարածվածության հետևանքով այն ազդեցություն է ունենում թե՛ բռնություն գործադրողի և բռնության ենթարկվողի, թե՛ ընտանիքի անդամների, տվյալ համայնքի և թե՛ հասարակության վրա ընդհանրապես:

Այս երևույթը տարբեր դրսևորումներ և տարածվածության մակարդակ ունի Հայաստանում, ինչի մասին են վկայում իրավասու մարմինների տվյալները: Ընտանեկան բռնությունը հայտնի է որպես լատենտային (գաղտնի, թաքուն) բնույթ ունեցող բռնության տեսակ, ինչը նշանակում է, որ բռնության այս տեսակի վերաբերյալ տեղեկությունները և վիճակագրական ցուցանիշներն ամբողջությամբ չեն արտացոլում բռնության իրավիճակի իրական պատկերը: Վիճակագրական ճշգրտության վրա ազդում են նաև այլ գործոններ, որոնցից են, օրինակ, հասարակության կողմից այս երևույթի սխալ ընկալումը, այն մասնավոր դեպք համարելը,

դրա մասին բարձրաձայնելն ամորթալի կամ բռնության գործադրումը նորմալ երևույթ համարելը: Շատ հաճախ բռնության ենթարկվածը ինքն անձամբ չի կարծում, որ բռնության է ենթարկվել, կամ հաճախ որպես բռնության դրսևորում դիտարկվում է միայն ֆիզիկական բռնությունը, բռնության այլ տեսակները բռնություն չեն համարվում, և բռնության գործադրման ինդիկ մասին բարձրաձայնվում է միայն ֆիզիկական, այն էլ՝ ծանր վնասվածքներ ստանալու դեպքում: Ուստի հասարակության շատ անդամներ խուսափում են բռնության վերաբերյալ հաղորդում ներկայացնելուց:

Խնդրի մասին են բարձրաձայնում նաև տեղի հասարակական և միջազգային կազմակերպությունները և այլ կառույցներ: Ավելին՝ 2020 թվականի ՄԱԿ-ի Համընդհանուր պարբերական դիտարկման 3-րդ շրջանի ժամանակ մի շարք երկրներ (Իտալիա, Դանիա, Բելգիա, Կանադա, Նորվեգիա, Իսպանիա, Շվեդիա և այլ երկրներ) Հայաստանին առաջարկել են քայլեր ձեռնարկել այս ոլորտում ինդիկների լուծման ուղղությամբ՝ վավերացնելով «Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիան^{183, 184}: Ընտանեկան բռնության ինդիկ մասին է վկայել նաև Եվրոպայի խորհրդի մարդու իրավունքների հանձնակատարը 2018 թվականին Հայաստան կատարած այցի հիման վրա կազմված զեկույցում¹⁸⁵:

Առհասարակ բռնության կանխարգելումը հասարակության համերաշխության, անվտանգության ապահովման միջոց է: Բռնության բացառումն ապահովում է հասարակության

183. Տե՛ս Human Rights Council (2020). Report of the Working Group on the Universal Periodic Review: Armenia. Available at: <https://undocs.org/A/HRC/44/10> [Accessed 22.07.2020].

184. Սույն հոդվածում այսուհետ՝ Կոնվենցիա:

185. Տե՛ս Mijatović, D. (2019). Report of the Commissioner for Human Rights of the Council of Europe, pp. 3-13. Available at: <https://rm.coe.int/report-on-the-visit-to-armenia-from-16-to-20-september-2018-by-dunja-m/168091f9d5> [Accessed 22.07.2020].

բնականոն զարգացումը և ընտանիքի անդամների իրավունքների լիարժեք իրացման հիմնաքարերից է, ուստի դրա դեմ պայքարը և հնարավոր դեպքերի կանխարգելումը առաջնային խնդիր են պետության համար:

Ընտանեկան բռնության երևույթի դրսևորման բազմազանության վրա ազդեցություն կարող են ունենալ տարբեր գործոններ: Ֆինանսական, սոցիալական, առողջական կամ այլ պատճառներ կարող են կատալիզատորի դեր ունենալ, նպաստող գործոն լինել, այսինքն՝ կարող են ազդել բռնության դրսևորման ձևերի վրա: Սակայն նման գործոնները չեն կարող համարվել բռնություն արդարացնող առիթ կամ պատճառ: Ցանկացած գործոնի առկայությունը (սոցիալական խնդիրներ, տարբեր երևույթներից կախվածություն, բռնության ենթարկվողի վարքագծի տարբեր դրսևորումներ և այլն) բռնության գործադրման մեղմացուցիչ հանգամանք կամ արդարացում չէ:

218

Այս հետազոտության նպատակն է պարզել ընտանեկան բռնության և աղքատության կապը, այդ երկու խնդիրների փոխկապակցված լինելու հարցը, ինչպես է փոխկապակցման շղթան գործում, այսինքն՝ ինչպես է աղքատությունն ազդում ընտանեկան բռնության առաջացման և դրսևորման վրա:

ՄԵԹՈՂԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Սույն հետազոտությունն իրականացվել է ընտանեկան բռնության և աղքատության խնդիրների շղթայական ազդեցության, խնդիրների փոխադարձ առաջացման հարցերի բացահայտման, ընտանեկան բռնության դեմ պայքարի և այն կանխելու ներկա և հետագա նախաձեռնությունների արդյունավետությունը բարձրացնելու նպատակով: Ինչպես նաև նպատակ է եղել ներկայացնելու համապատասխան առաջարկներ:

Նշված նպատակի իրագործման համար հետազոտության շրջանակում սահմանվել են հետևյալ խնդիրները՝

- վեր հանել ընտանեկան բռնության դրսևորման վրա ազդող գործոններից աղքատության գործոնի առկայությունը կամ դրա բացակայությունը փաստող դեպքերը.

- վեր հանել ընտանեկան բռնության և աղքատության երևույթների շուրջ հասարակության անդամների ընկալումները, այս երկու երևույթների և դրանց փոխազդեցության վերաբերյալ պատկերացումները.

- պարզել բռնության և սոցիալ-տնտեսական խնդիրների միջև շղթայական կապի հնարավոր առկայությունը, խնդիրների առաջացման ելակետը և դրա հավանական հետևանքները, որոնց այս երևույթներից յուրաքանչյուրը կարող է հանգեցնել:

Հետազոտության խնդիրների ուսումնասիրության և բացահայտման նպատակով աղքատության և ընտանեկան բռնության երևույթի կապը դիտարկվել է տարբեր մակարդակներում

- աղքատությունն ազդում է բռնության գործադրման վրա, թե ոչ.
- եթե ուղղակի կապ չկա այս երկու երևույթների միջև, արդյոք աղքատությունն ազդում է ընտանիքի անդամի նկատմամբ բռնության ցիկլի (տե՛ս ստորև) տարբեր փուլերի վրա կամ արդյոք մեկ փուլից մյուսին անցմանը նպաստող գործո՞ն է.
- եթե ուղղակի կապ չկա այս երկու երևույթների միջև, արդյոք աղքատությունն ազդում է ընտանիքի անդամի նկատմամբ բռնության գործադրման էսկալացման վրա, այսինքն՝ խթանող գործո՞ն է բռնության դրսևորման համար, ինչը կարելի է հասկանալ, որ եթե աղքատությունն ուղղակիորեն չի նպաստում բռնության գործադրմանը, ապա այլ գործոնների, միջավայրի և

երևույթների համադրմամբ հանգեցնում է կամ նպաստում է բռնության գործադրմանը:

Բռնության ցիկլը¹⁸⁶ սոցիալական տեսություն է, որը մշակվել է 1979 թվականին Լենոր Ուոլքերի կողմից բռնության համար տեղ ունեցող հարաբերություններում վարքագծի օրինաչափությունները բացատրելու համար: Այն միջոց է, որն օգնում է հասկանալ բռնության դինամիկան ընտանեկան բռնության դեպքերի ուսումնասիրության համար: Այս ցիկլը ներառում է 3 փուլ՝

1. լարվածության կառուցման կամ առաջացման փուլ.
2. այսպես կոչված՝ պայթյունի, այսինքն՝ բռնության գործադրման փուլ.
3. զղջման կամ «մեղրամիսի» փուլ:

Բռնության ցիկլի յուրաքանչյուր փուլի տևողությունը և զարգացումը տարբեր է բռնության ենթարկվող տարբեր անձերի դեպքում կախված, օրինակ, հարաբերությունների բնույթից և տևականությունից, բռնություն գործադրողի և բռնության ենթարկվողի սոցիալ-տնտեսական նախադրյալներից, երեխաների կամ այլ անձանց ներգրավումից կամ բացակայությունից, բռնության գործադրման տեսակից ու քանակից, բռնության ենթարկվածին ցուցաբերվող օգնությունից ու աջակցությունից և նրանից, թե բռնության ենթարկվող անձը որքան մեկուսացված է:

Որակական հետազոտությունների մեթոդաբանության գործիքակազմից հետազոտության մեթոդաբանական գործիքներ են ընտրվել՝

- ֆոկուսխմբային քննարկումների և փորձագիտական հարցազրույցների իրականացումը.
- հետազոտությունների, մասնագիտական գրականութ-

186. Fisher, B., & Lab, S. (2010). Encyclopedia of victimology and crime prevention. Thousand Oaks, Calif.: SAGE Publications, pp. 256-257.

յան վերլուծությունը.

- օրենսդրական կարգավորումների և փաստաթղթերի ուսումնասիրությունը.
- խնդրո առարկա միջազգային սկզբունքների, չափանիշների և կարգավորումների ուսումնասիրությունը.
- միջազգային և Հայաստանի փորձի և ընտանեկան բռնության ու աղքատության փոխազդեցության հնարավոր փոխկապակցության տեղեկությունների, այս երկու երևույթների վիճակագրական տվյալների վերաբերյալ համեմատական ուսումնասիրությունը:

Հաշվի առնելով, որ ֆոկլոսխմբային քննարկումները համարվում են առավել արդյունավետ միջոց տարբեր երևույթների, տվյալ պարագայում ընտանեկան բռնության երևույթի վերաբերյալ ընդհանուր համոզմունքների, ընկալումների, սովորույթների և ընդունված նորմերի ուսումնասիրության, բացահայտման և ընդհանուր պատկերի վերհանման¹⁸⁷ համար, հետազոտության շրջանակներում կազմակերպվել են ֆոկլոսխմբային քննարկումներ: Քննարկումներին ներգրավվել են 23-57 տարիքային խմբերի՝ միջնակարգ և բարձրագույն կրթությամբ մասնակիցներ: Քննարկումների մասնակիցների շրջանում եղել են նաև ընտանեկան բռնության ենթարկված կանայք: Ֆոկլոսխմբային քննարկումներ կազմակերպվել են Երևանում, Գեղարքունիքի, Սյունիքի և Կոտայքի մարզերում:

Հետազոտության ընթացքում փորձագիտական հարցազրույց է իրականացվել ընտանեկան բռնության դեմ պայքարի ոլորտում լիազորություններ ունեցող և ծառայություններ մատուցող կառույցների ներկայացուցիչների հետ: Խոր մասնագիտական հարցազրույցների նպատակն էր վեր հանել

187. Ellsberg, M., & Heise, L. (2005). Researching violence against women. Geneva, Switzerland: World Health Organization. Available at: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42966/9241546476_eng.pdf;jsessionid=95D1695920941C-C29F4D94780DD3865E?sequence=1 [Accessed 22.07.2020].

փորձագիտական մոտեցումը, մասնագիտական կարծիքը ընտանեկան բռնության և աղքատության կապի առկայության կամ բացակայության, դրանց փոխազդեցության հնարավոր չափերի վերաբերյալ, մասնագիտական քննարկման ծավալման և դրանց վերլուծության արդյունքում բացահայտել, թե արդյոք աղքատությունը կապված է բռնության երևույթի հետ, կամ հակառակը, և եթե կա նման կապ, ապա ի՞նչ չափով և ո՞ր փուլերում է կապը գործում:

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԲՈՆՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆՄԱՆ ԵՎ ՍՈՒՅՆ ՀԵՏԱԶՈՏՈՒԹՅԱՆ ՇՐՋԱՆԱԿՈՒՄ ՕԳՏԱԳՈՐԾՄԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

Ընտանեկան բռնության հիմնախնդրի շուրջ իրականացված հետազոտական և գործնական տարբեր աշխատանքներում, ինչպես նաև իրավական ակտերում նույն երևույթի նկարագրության համար տարբեր եզրույթներ են կիրառում և շրջանառում: Մինչև «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքի ընդունումը՝ 2017 թվականի դեկտեմբերը, կիրառվում էր «ընտանեկան բռնություն» եզրը, իսկ դրա ընդունումից հետո ներդրվեց «ընտանիքում բռնություն» եզրը: Դրա պատճառը, իբր, մեղմելն էր հասարակության «ավանդապաշտ» խմբերի հակադրությունն օրենքի ընդունմանը¹⁸⁸: Հասարակական կազմակերպությունները շարունակում են կիրառել «ընտանեկան բռնություն» եզրույթը, իսկ պետական մարմինների ներկայացուցիչները 2017 թվականից կիրառում են «ընտանիքում բռնություն» եզրույթը: «Ընտանեկան բռնություն» եզրը նշանակում է, որ դա

188. Լազարյան, Տ. (2017). Ընտանեկան բռնությանը վերաբերող օրինագծի հանրային քննարկումն անցավ թեժ մթնոլորտում: Ազատություն ռադիոկայան, հոկտեմբերի 9: Հասանելի է՝ <https://www.azatutyun.am/a/28782881.html> [դիտվել է 22.07.2020] կամ Matosian, M. (2017), Russia's Dirty Play. Asbarez, February 24. Available at <https://anca.org/russias-dirty-play/> [Accessed 22.07.2020]:

բռնության հատուկ տեսակ է. այդ իմաստն «ընտանիքում բռնություն» ձևակերպման դեպքում «սվաղվում է»:

Օրենքի նախագծի քննարկումներն ուղեկցվել են նախագծին դեմ և կողմ խմբերի բաժանմամբ, և քննադատության ենթարկվեց նաև «ընտանեկան բռնություն» եզրույթը: Օրենքի նախագծի քննարկումների ընթացքում այլ քննադատությունների և առարկությունների շարքում բարձրացվել էր նաև տերմինների օգտագործման հարցը, և վերջիվերջո նախապատվություն տրվեց «ընտանիքում բռնություն» եզրույթին՝ ընդառաջելով նախագծին, այսպես կոչված, դեմ արտահայտվող հասարակության մի հատվածի պահանջներին:

«Ընտանիքում բռնություն» եզրույթն ինքնին խնդրահարույց է նաև այն տեսակետից, որ շփոթեցնող է. «ընտանիքում» բառը ենթադրում է, որ բռնությունը դրսևորվում է ընտանիքում, այնինչ այս երևույթը դիտարկում է թե՛ ներկա, թե՛ նախկին ամուսինների, թե՛ ընտանիքի այլ անդամների միջև խնդիրները¹⁸⁹:

Սույն հետազոտության շրջանակներում կիրառվել է «ընտանեկան բռնություն» եզրույթը՝ ի տարբերություն գործող իրավական ակտերով ամրագրված եզրույթի՝ այն դիտարկմամբ, որ «ընտանեկան բռնություն» եզրույթը առավել ընդունելի և տարածված է, և տեղին է օգտագործել խնդրին անդրադառնալիս: «Ընտանիքում բռնություն» եզրույթն օգտագործվում է միայն գործող իրավական ակտերով ամրագրված կարգավորումները վկայակոչելիս:

Միևնույն ժամանակ հարկ կա նշելու, որ միջազգային-անգլերեն domestic violence եզրը (հմմտ.՝ ռուսերեն домашнее насилие) նույնիսկ «ընտանեկան բռնություն» թարգմանելու դեպքում ամբողջությամբ չի արտահայտում իմաստի և հնարավոր երևույթների նույն երանգները: Հայերենում ամեն դեպքում խոսքը «ընտանիքի» մասին է, անգլերենում (նաև

189. Մանրամասն տե՛ս «Ընտանեկան բռնության սուբյեկտները» բաժնում, էջեր 8-9:

միջազգային տերմինաբանության մեջ)՝ «տան»: Իհարկե, «ընտանիք» բառի արմատը «տունն» է: Սակայն կա որոշակի տարբերություն «ընտանիք» և «տուն» հասկացությունների միջև: Ավելին՝ «ընտանիք» հասկացությունը՝ որպես սոցիալական գործընթացները և մարդկության ճանապարհը բնութագրող եզր, պատմության ընթացքում փոփոխությունների է ենթարկվել, մինչդեռ «տուն» հասկացությունն ինքնըստինքյան ավելի հեշտըմբռնելի է: «Ընտանիք» հասկացության և երևույթի՝ ժամանակի ընթացքում փոփոխությունների վերաբերյալ նույնպես կան տարածայնություններ: Ռետրոգրադ դիսկուրսը («ռետրոգրադ» այստեղ նշանակում է հետահայաց-պահպանողական, հետամնացությանը հակված և անցյալը միֆականացնող, և դրա տարբերակներից է նաև ազգայնականությունը) հաշվի չի առնում «ընտանիք» երևույթի՝ պատմության ընթացքում փոփոխությունները ողջ մարդկության, ինչպես նաև առանձին մշակույթների մասշտաբով:

224

Ինչպես էլ լինի, սույն հետազոտության մեջ մենք ընդունում ենք «ընտանեկան բռնություն», «ընտանիքի մեջ բռնություն» և domestic violence հասկացությունների մոտավոր նույնությունը:

Հետազոտության շրջանակներում ընտանեկան բռնության ձևերին անդրադառնալիս մեջբերված տեսակները սահմանափակվել են օրենսդրական գործող կարգավորումների շրջանակով: Միևնույն ժամանակ, միջազգային կարգավորումներին համապատասխան բռնություն որակվող տարբեր արարքներ մատնանշվում են միջազգային լավագույն փորձի վկայակոչման և դրանց բացակայության դեպքում առաջացող խնդիրների մասին խոսելիս:

Իրականացվել են թե՛ առանձին անհատական հարցազրույցներ, թե՛ խմբային քննարկումներ: Հետազոտության խնդիրների բացահայտման նպատակով այս երկուսի իրականացումը չափազանց կարևոր էր, քանի որ անհատական

հարցաթերթիկների լրացումը և առանձին հարցազրույցների իրականացումն օգնում են բացահայտելու տվյալ կոնկրետ դեպքը և դեպքին առնչվող մանրամասները, այսինքն՝ բռնության դրսևորման վրա ազդող գործոնները, գործոնների բացակայությունը և հնարավոր հետևանքները, որ բռնությունը կամ աղքատությունն ունենում է անձի վրա: Ի տարբերություն անհատական հարցազրույցների՝ քննարկումներն արդյունավետ են այն տեսանկյունից, որ հնարավորություն են ընձեռում անմիջականորեն դիտարկելու կարծիքների տարբերությունները, մասնակիցների արձագանքն այդ տարբերություններին, և տարբեր դեպքերի համադրումն օգնում է բացահայտելու ընդհանուր ավելի լայն պատկեր:

Փորձագիտական հարցազրույցներ իրականացվել են հոգեբանի, սոցիալական աշխատողի և ոլորտի մասնագետների հետ՝ առավել համակարգային հարցերի բացահայտման, ռազմավարական քայլերի ձեռնարկման համար՝ նպաստելով հետազոտության խնդիրների առավել ընդհանուր պատկերի ձևավորմանը:

ԱՂՔԱՏՈՒԹՅԱՆ ՑՈՒՑԱՆԻՇՆԵՐՆ ՈՒ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԸ

Բնակչության բարեկեցության, կենսամակարդակի գնահատման կարևոր քանակական ցուցանիշ է համարվում տվյալ երկրում աղքատության մակարդակը: Աղքատությունն արտահայտվում է տարբեր ձևերով և շոշափում կյանքի տարբեր կողմերը՝ սպառում, առողջություն, կրթություն, իրավունքներ, ներառյալ անվտանգության, արժանապատվության և արժանապատիվ աշխատանքի իրավունքը, պարենային անվտանգությունը և այլն: Աղքատությունը բացառապես տնտեսական խնդիր չէ, այլ բազմաչափ երևույթ, որը ենթադրում է եկամտի և արժանապատվորեն ապրելու հիմնական հնարավորությունների բացակայություն կամ պակասություն: Աղքատությունը մարդու իրավունքների առջև ծառայած խնդիր է. այն մարդու իրավունքների խախտման

և՛ պատճառ է, և՛ այդ խախտումների հետևանք, ինչպես նաև նպաստավոր պայման այլ խախտումների համար¹⁹⁰:

Հայաստանի Հանրապետության վիճակագրական կոմիտեի՝ 2019 թվականին հրապարակած «Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը» վիճակագրական վերլուծական զեկույցի համաձայն՝ 2018 թվականին Հայաստանում աղքատության մակարդակը կազմել է 23.5 տոկոս, չափավոր աղքատների տեսակարար կշիռն ամբողջ բնակչության մեջ կազմել է 9.6 տոկոս, ծայրահեղ աղքատության մակարդակը կազմել է 1.0 տոկոս¹⁹¹: Ըստ նույն զեկույցի՝ 2018 թվականին աղքատների ընդհանուր թվաքանակը կազմել է մոտ 700 հազար մարդ (մշտական բնակչության ցուցանիշի հաշվով), նրանցից չափավոր աղքատների թվաքանակը (ներառյալ ծայրահեղ աղքատները)՝ 315 հազար, իսկ վերջիններից ծայրահեղ աղքատների թվաքանակը՝ 30 հազար մարդ:

226

2018 թվականին աղքատության մակարդակի տարբերությունն ըստ քաղաքային (24.9 տոկոս) և գյուղական բնակավայրերի (21.3 տոկոս) կազմել է 3.6 տոկոսային կետ: Սակայն Երևանում (19.9 տոկոս) և Հայաստանի այլ քաղաքներում (30.3 տոկոս) աղքատության մակարդակի տարբերությունը մեծ է և կազմել է 10.4 տոկոսային կետ: 2018 թվականին աղքատության մակարդակները տարբերվում են ըստ մարզերի և Երևանի: Միջին հանրապետականից բարձր են Շիրակի, Լոռու, Տավուշի և Արմավիրի մարզերի ցուցանիշները, ընդ որում Շիրակի մարզում բնակչության 42 տոկոսն ապրում է աղքատության շեմից ցածր: 2018 թ. աղքատության մակարդակի ցուցանիշները գերազանցել են 2008 թ. ցուցանիշները Արմավիրի և Տավուշի մարզերում: Նույն ժամանակաշրջա-

190. Տե՛ս UN OHCHR (2012). Guiding Principles on Extreme Poverty and Human Rights. Available at: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/OHCHR_ExtremePovertyandHumanRights_EN.pdf [Accessed 22.07.2020].

191. ՀՀ վիճակագրական կոմիտե (2020), «Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը» վիճակագրական վերլուծական զեկույց: Հասանելի է՝ <https://www.armstat.am/am/?nid=82&id=2217> [դիտվել է 22.07.2020]:

Նում աղքատության մակարդակի ցուցանիշները նվազել են 2008 թ. ցուցանիշների համեմատ ինչպես երկրի մակարդակով, այնպես էլ բոլոր այլ մարզերում և Երևանում¹⁹²:

Նույն զեկույցի համաձայն՝ 2018 թվականին բազմաչափ աղքատության ցուցանիշը¹⁹³ կազմել է 22.1 տոկոս՝ այլ քաղաքային բնակավայրերում, 18.4 տոկոս՝ Երևանում, և 29.2 տոկոս՝ գյուղական բնակավայրերում:

Հարկ է ընդգծել, որ Հայաստանում յուրաքանչյուր չորս երեխայից մեկը և յուրաքանչյուր չորս կնոջից մեկն ապրում են բազմաչափ աղքատության մեջ: Հայաստանի բնակչության 55 տոկոսը ներկայացնող կանայք բազմաչափ աղքատների մեջ գերակշիռ՝ 58.3 տոկոս մաս են կազմում: Ընդհանուր առմամբ, բազմաչափ աղքատության մեջ ապրող կանայք և աղջիկները կազմում են երկրի բնակչության 13.7 տոկոսը: Տղամարդկանց շրջանում աղքատության համեմատաբար ցածր մակարդակը (21.9 տոկոսը) վկայում է բազմաչափ աղքատության մեջ ըստ սեռի անհամաչափությունների կայուն բնույթի մասին¹⁹⁴: Բազմաչափ աղքատության մեջ ապրող տղամարդիկ կազմում են աղքատ բնակչության 41.7 տոկոսը կամ ընդհանուր բնակչության 9.8 տոկոսը: Բազմաչափ աղքատների 24.9 տոկոսը երեխաներ են:

Չնայած ներպետական և միջազգային երաշխիքներին՝ Հայաստանում դեռևս կան բազմաթիվ երեխաներ, որոնք բնակվում են աղքատության մեջ: ՀՀ վիճակագրական կոմիտեի 2019 թվականին հրապարակած «Հայաստանի

192. Նույն տեղում:

193. Բազմաչափ աղքատության ցուցանիշն ամփոփում է մի շարք զրկանքների մասովառկա տեղեկատվությունը և նկարագրում աղքատության բազմակողմությունը, խորությունն ու տևականությունը: Այն ոչ միայն բացահայտում է որոշակի զրկանքներ կրող տնային տնտեսություններում ապրող անհատների տեսակարար կշիռը, այլև հաշվի է առնում նույն անհատին միաժամանակ բաժին ընկած զրկանքների քանակն ու փոխհամընկումը:

194. ՀՀ վիճակագրական կոմիտե (2020), «Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը» վիճակագրական վերլուծական զեկույց: Հասանելի է՝ <https://www.armstat.am/am/?nid=82&id=2217> [դիտվել է 22.07.2020]:

սոցիալական պատկերը և աղքատությունը» վիճակագրական վերլուծական զեկույցում նշվում է, որ 2018 թվականին 0-5 և 6-9 տարեկան երեխաների շրջանում աղքատության մակարդակն ավելի բարձր է այլ տարիքային խմբերի համեմատ: Բազմանդամ և երեխաներ ունեցող տնային տնտեսությունների շրջանում աղքատ լինելու հավանականությունն ավելի մեծ է: Հայաստանում մինչև 6 տարեկան երեք և ավելի երեխա ունեցող տնային տնտեսություններն (ըստ բնակչության) ունեն աղքատության 3 անգամ ավելի բարձր ռիսկ (71.2 տոկոս) հանրապետական միջին մակարդակի համեմատ (23.5 տոկոս):

Վիճակագրական տվյալները վկայում են, որ աղքատության ռիսկը նվազում է, երբ երեխան ապրում է այնպիսի տնային տնտեսությունում, որտեղ ընտանիքի գլխավոր վաստակողի կրթական մակարդակը բարձր է: Աղքատ լինելու հավանականությունն էապես ավելի բարձր է այն երեխաների շրջանում, որոնք ապրում են այնպիսի տնային տնտեսություններում, որոնց գլխավորը կրթություն չունի կամ ունի տարրական կրթություն (43.5 տոկոս), ունի ոչ լրիվ միջնակարգ կրթություն (46.2 տոկոս), ունի միջնակարգ ընդհանուր կրթություն (33.1 տոկոս), միջին մասնագիտական կրթություն (25.4 տոկոս)՝ համեմատած այն երեխաների հետ, որոնք բնակվում են այնպիսի տնային տնտեսություններում, որտեղ գլխավորն ունի բարձրագույն կրթություն (15.3 տոկոս): Ծայրահեղ աղքատության ռիսկն ամենաբարձրն է այն երեխաների շրջանում, որոնք բնակվում են ոչ լրիվ միջնակարգ կրթություն ունեցողի գլխավորությամբ տնային տնտեսություններում: Տնային տնտեսության գլխավորի զբաղվածության կարգավիճակը նույնպես մանկական աղքատությունը կանխորոշող կարևոր գործոն է¹⁹⁵:

195. ՀՀ վիճակագրական կոմիտե (2019), «Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը» վիճակագրական վերլուծական զեկույց, էջ 101: Հասանելի է՝ <https://www.armstat.am/am/?nid=82&id=2217> [դիտվել է 22.07.2020]:

**ԿԱՆԱՆՑ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ԽՏՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ
ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԲՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԴԵՄ ՊԱՅՔԱՐԻ
ԱՌՆՉՈՒԹՅԱՄԲ ՄԻՉԱՉԳԱՅԻՆ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐԸ,
ՉԱՓԱՆԻՇՆԵՐԸ ԵՎ ՄԵԽԱՆԻՉՄՆԵՐԸ.
ՆԵՐՊԵՏԱԿԱՆ ՕՐԵՆՍԴՐԱԿԱՆ ՀԵՆՔ**

1993 թվականին Հայաստանի Հանրապետությունը վավերացրեց ՄԱԿ-ի «Կանանց նկատմամբ խտրականության բոլոր ձևերի վերացման մասին» կոնվենցիան՝ ստանձնելով կանանց նկատմամբ խտրականության ցանկացած դրսևորման բացառման, ազգային օրենսդրությամբ տղամարդկանց և կանանց իրավահավասարության սկզբունքի ամրագրման և երաշխավորման պարտավորությունները¹⁹⁶:

Հայաստանը կանանց իրավունքների պաշտպանության բնագավառում վավերացրել է նաև ՄԱԿ-ի «Կանանց քաղաքական իրավունքների մասին», Եվրոպայի խորհրդի «Մարդկանց շահագործման (թրաֆիքինգի) դեմ պայքարի մասին», «Համարժեք աշխատանքի դիմաց տղամարդկանց և կանանց հավասար վարձատրության մասին», «Ամուսնացած կնոջ քաղաքացիության մասին», «Աշխատանքի և զբաղվածության բնագավառում խտրականության մասին» կոնվենցիաները:

Առանձին խումբ անձանց կոնկրետ կարգավորման առարկա ունեցող միջազգային փաստաթղթերից զատ, վավերացնելով մարդու իրավունքներին առնչվող միջազգային համընդհանուր փաստաթղթեր, Հայաստանի Հանրապետությունը մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության և պահպանության պարտավորություն է ստանձնել: Դրանցից է, օրինակ, Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիան, որի մի շարք հոդվածներ՝ կյանքի իրավունք, խոշտանգման արգելք, խտրականության արգելք և այլն, ամրագրում են հենց խնդրի դեմ պայքարը և պետության

196. Տե՛ս այստեղ. <https://www.ombuds.am/am/site/Activity/31> [դիտվել է 22.07.2020]:

պոզիտիվ պարտականությունը՝ պաշտպանել իր բնակչության կյանքի և այլ իրավունքները:

2018 թվականին ստորագրվել է Կոնվենցիան և այժմ վավերացման գործընթացների փուլում է: 2010 թվականին ընդունված Եվրոպայի խորհրդի այս կոնվենցիան միջազգային փաստաթուղթ է, որի կարգավորման առարկան ամբողջությամբ կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության դեմ պայքարը և դրանց կանխարգելումն է՝ ի տարբերություն այլ փաստաթղթերի, որոնք այլ խնդիրների կամ այլ իրավունքների շրջանակներում են անդրադառնում բռնությանը: Փաստաթուղթը համաեվրոպական մակարդակում օրենսդրական հենքի ապահովման միջոց է՝ պաշտպանելու կանանց բռնության ցանկացած ձևից և դրսևորումից, կանխելու և վերացնելու կանանց նկատմամբ բռնությունը և ընտանեկան բռնությունը: Կոնվենցիան վավերացնելով՝ պետությունները պարտավորվում են հետևել և ապահովել կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության հետապնդման օրենսդրական հենքը, դրանցից պաշտպանության երաշխավորումը՝ նման դեպքերի կանխարգելման և վերացման ուղղությամբ քայլերի ձեռնարկմամբ¹⁹⁷: Ուստի օրենսդրական հենքի ամրապնդման և դրանով իսկ խնդիրների և դեպքերի դեմ արդյունավետ պայքարի նպատակով կարևոր է համապարփակ, համակարգային և ամբողջական կարգավորումներ պարունակող այս կոնվենցիայի վավերացումը պետության կողմից:

ՀՀ Սահմանադրությունն ամրագրում է կանանց և տղամարդկանց հավասարությունը, ինչպես նաև խտրականության բոլոր ձևերի արգելքը: Խտրականությունն արգելող դրույթներ առկա են նաև կարգավորման տարբեր առարկաներ ունեցող օրենքներում: Օրենքի առջև հավասարությունն ու խտրականության արգելքն ամրագրված են ՀՀ Սահմա-

197. McQuigg, R. (2017). The Istanbul Convention, Domestic Violence and Human Rights. Florence: Taylor and Francis, pp. 138-142.

Նադրության 29-րդ հոդվածում: ՀՀ Սահմանադրության 30-րդ հոդվածում հստակ ամրագրված է կանանց և տղամարդկանց իրավահավասարության սկզբունքը, ինչը ենթադրում է, որ կանայք պիտի ունենան հավասար պայմաններ, հնարավորություններ և երաշխիքներ իրենց հիմնական իրավունքների և ազատությունների իրացման համար: Ըստ ՀՀ Սահմանադրության 25-րդ հոդվածի՝ յուրաքանչյուր ոք ունի ֆիզիկական և հոգեկան անձեռնմխելիության իրավունք: Ավելին, համաձայն Սահմանադրության 86-րդ հոդվածի՝ պետության քաղաքականության հիմնական նպատակներից է կանանց և տղամարդկանց միջև փաստացի հավասարության խթանումը: 2017 թվականի դեկտեմբերի 13-ին ընդունվեց «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքը:

Կանանց և տղամարդկանց իրավահավասարության ապահովման երաշխիքներ են նախատեսված նաև «Կանանց և տղամարդկանց հավասար իրավունքների և հավասար հնարավորությունների մասին» 2013 թվականի ՀՀ օրենքում, որը, սակայն, գործուն մեխանիզմների բացակայության պատճառով արդյունավետորեն չի կիրարկվում:

Իրավահավասարության ամրապնդումը և կանանց նկատմամբ բռնության հաղթահարումը ՄԱԿ-ի կայուն զարգացման նպատակներից մեկն է¹⁹⁸, համաձայն որի՝ ՄԱԿ-ի 193 անդամ պետությունները պայմանավորվել են մինչև 2030 թվականը իրականացնել «Կերափոխենք աշխարհը. կայուն զարգացման օրակարգ 2030» խորագրով փաստաթղթով ամրագրված 17 նպատակների (169 թիրախ) ուղղությամբ ձեռնարկումներ: Հինգերորդ նպատակը սահմանում է գենդերային հավասարություն: Մասնավորապես, 5.1 նպատակը սահմանում է վերացնել կանանց և աղջիկների նկատմամբ

198. Sustainable Development Goals (SDG).

խտրականության դրսևորման բոլոր ձևերը, իսկ ըստ 5.2 նպատակի՝ պետք է «վերացնել բոլոր կանանց և աղջիկների հանդեպ գործադրվող բռնության բոլոր ձևերը պետական և մասնավոր ոլորտներում, այդ թվում՝ թրաֆիքինգը և սեռական ու շահագործման այլ տեսակները»: ՄԱԿ-ի կայուն զարգացման նպատակներից առաջինը աղքատության հաղթահարումն է:

Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պարտավորության վերաբերյալ հարկ է ընդգծել, որ ՄԱԿ-ի Համընդհանուր պարբերական դիտարկման 3-րդ շրջանի¹⁹⁹ ժամանակ մի շարք երկրներ, գնահատելով ընտանեկան բռնության դեմ պայքարի ուղղությամբ Հայաստանում իրականացված որոշ քայլեր, Հայաստանին առաջարկել են քայլեր ձեռնարկել Կոնվենցիայի վավերացման ուղղությամբ ընտանեկան բռնության խնդիրների լուծման նպատակով: Ընտանեկան բռնությանն է անդրադարձել նաև Եվրոպայի խորհրդի մարդու իրավունքների հանձնակատարը 2018 թվականին Հայաստան կատարած այցի հիման վրա մշակված գեկոյցում²⁰⁰:

Չնայած առկա օրենսդրական կարգավորումներին՝ երկրում շարունակում են տեղի ունենալ ընտանեկան բռնության դեպքեր, խտրականության այլ դեպքերի դրսևորումներ: Նման դեպքերի առկայությունը վկայում է անձանց իրավունքների պաշտպանությանն ուղղված շարունակական և համակարգված գործունեության իրականացման անհրաժեշտությունը՝ հասարակությունում ընտանեկան բռնության երևույթի վերաբերյալ առկա ընկալումները և կարծրատիպային մտածելակերպը փոխելու, բռնության ենթարկված անձանց իրավունքներն արդյունավետ կերպով

199. Տե՛ս UN UPR, 2nd cycle (2012-2016), UN UPR Database. Available at: <https://bit.ly/3s4pdeU> [Accessed 16.07.2020].

200. Տե՛ս Միյատովիչ, Դ. (2019), Եվրոպայի խորհրդի մարդու իրավունքների հանձնակատար Դունյա Միյատովիչի գեկոյցը 2018 թ. սեպտեմբերի 16-20 Հայաստան կատարած այցին հաջորդիվ: Հասանելի է՝ <https://rm.coe.int/-/2018-16-20-/1680920149> [դիտվել է 10.08.2020]:

պաշտպանելու նպատակով:

Ուստի անհրաժեշտ է վարել համապատասխան միասնական պետական քաղաքականություն, մշակել ազգային ռազմավարություն և համապատասխան գործողությունների ծրագիր, որոնք նշված խնդիրների դեմ կազմակերպված պայքար կմղեն և կգտնեն համակարգային լուծումներ:

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԲՈՒՆՈՒԹՅԱՆ ԵՐԵՎՈՒՅԹԸ ԵՎ ԴՐԱ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ

Ընտանեկան բռնության հասկացությունը և դրա դրսևորման տեսակները

Ընտանեկան բռնությունը համաշխարհային խնդիր է, որն իր ազդեցությունն է ունենում բոլոր հասարակությունների վրա: Ունենալով տարբեր դրսևորումներ՝ այս երևույթը մարդու հիմնական իրավունքների և ազատությունների խախտում է: Այն բացասական ազդեցություն ունի թե՛ ընտանիքի՝ որպես սոցիալական միավորի, թե՛ անհատի, թե՛ հասարակության վրա: Բացասական այս երևույթը բնորոշ է բոլոր հասարակություններին՝ անկախ սոցիալական, մշակութային, էթնիկ կամ կրոնական տարբերություններից:

Ընտանիքի անդամների միջև բռնի արարքների և այլ գործողությունների կամ անգործության դրսևորումներն ունեն թե՛ ուղղակի, թե՛ անուղղակի ազդեցություն ընտանիքի անդամների վրա, ինչի մասին են վկայում միջազգային կազմակերպությունների՝ ոլորտի խնդիրների վերաբերյալ դիտարկումները²⁰¹: Ուշադրության է արժանի այն, որ ընտանիքի անդամները, մասնավորապես երեխաները, բռնության միջավայրում ականատես լինելով ևս բռնության են ենթարկվում անուղղակի կերպով, առանց բռնության ուղղակի օբյեկտ լինելու: Ընտանեկան բռնության երևույթը բացասա-

201. Տե՛ս Օփուզն ընդդեմ Թուրքիայի (Opuz v. Turkey) գործով 2009 թվականի սեպտեմբերի 9-ի վճիռը, գանգատ թիվ 33401/02, կետ 132:

բար է ազդում բռնության ենթարկված անձի ֆիզիկական և հոգեկան առողջության վրա, այն ոչ միայն անձի հիմնական իրավունքների խախտում է, այլև խոչընդոտ է անձի այլ իրավունքների և ազատությունների իրականացման համար: Բռնությունը միայն ֆիզիկական դրսևորում չի ունենում, այն տարբեր հետևանքներ է ունենում անձի ձևավորման, հասարակությունում ինտեգրման և գործելու ու ազատ ինքնադրսևորվելու վրա:

Ընտանեկան բռնության տեսակներ

Ընտանեկան բռնությունը մարդու հիմնական իրավունքների և ազատությունների խախտում է²⁰², որը տեղի է ունենում ընտանեկան միջավայրում: Այն ունի դրսևորման տարբեր ձևեր՝ ֆիզիկական, սեռական, հոգեբանական, տնտեսական, ինչպես նաև տարբեր ուժգնություններ: Տարբեր ուժգնությունների մասին խոսելիս պետք է հատուկ ընդգծել, որ արարքի որակավորման, դրան որպես խնդիր անդրադառնալու կամ դա ուշադրության ներքո պահելու համար բացառապես կարևոր չեն ուժգնության չափը, ինտենսիվությունը: Ընտանեկան բռնության մասին տարածված հանրային ընկալումներից մեկն այն է, որ հաճախ ընտանեկան բռնության մասին խոսվում է միայն, երբ այն ֆիզիկական բռնության դրսևորում է ունենում, և որոշ դեպքերում անգամ միայն այն դեպքերն են բռնության դրսևորում և խնդրահարույց համարում, երբ ֆիզիկական բռնության դրսևորումը ծանր հետևանքներ է ունենում: Ընդհանրացնելով պետք է նշել, որ բռնության ցանկացած տեսակի (ֆիզիկական, սեռական և ոչ ֆիզիկական՝ հոգեբանական, տնտեսական) դրսևորում բռնության գործադրում է, և դրա ուժգնությունը, ինտենսիվությունը նույնպես որոշիչ չեն արարքը բռնություն որակե-

202. Տե՛ս օրինակ՝ «Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիա, հոդված 3, Կանանց նկատմամբ խտրականության վերացման ՄԱԿ-ի կոմիտեի թիվ 19 Ընդհանուր հանձնարարական: Հասանելի է՝ <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/recommendations/recomm.htm> [դիտվել է՝ 10.08.2020]:

լու համար: Այսինքն՝ կապ չունի, թե ի՞նչ գործողություն կամ անգործություն է դրսևորվել կամ քանակական ի՞նչ հատկանիշներով, ընտանեկան բռնությունը մարդու իրավունքների անընդունելի, արդարացում չունեցող խախտում է, ինչին պետք է տրվի պատշաճ իրավական արձագանք, իսկ նման դեպքերի կանխարգելիչ աշխատանքները պետք է շարունակական լինեն:

«Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդվածի համաձայն՝ բռնության տեսակներն են՝ ֆիզիկական, սեռական, հոգեբանական, տնտեսական բռնություն և անտեսում²⁰³:

Բռնության շատ տեսակներ, որոնք միջազգային փաստաթղթերում ամրագրված են, դեռևս տեղ չեն գտել ներպետական օրենսդրական կարգավորումների շրջանակում: Նման օրինակներից մեկն է հետամտումը: Հետամտումը մեկ այլ անձի դեմ դիտավորյալ շարունակաբար կատարվող սպառնալից գործողություններն են, որոնք այդ անձի մեջ վախ են հարուցում սեփական անվտանգության համար²⁰⁴: «Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիայի²⁰⁵ 34-րդ հոդվածի համաձայն՝ մասնակից պետությունները պիտի ձեռնարկեն օրենսդրական և այլ անհրաժեշտ բոլոր միջոցներն այս արարքի քրեականացման համար: Սակայն այս և շատ այլ հանցակազմեր Հայաստանում դեռևս օրենսդրական

203. Տե՛ս «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդված: Հասանելի է՝ <https://www.arlis.am/documentView.aspx?docID=118672> [դիտվել է 10.08.2020]:

204. Տե՛ս «Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիա, հոդված 34: Հասանելի է՝ <https://rm.coe.int/168046246d> [դիտվել է 10.08.2020]:

205. Այսուհետ՝ Կոնվենցիա:

ամրագրում չեն ստացել՝ գործնականում շարունակելով խնդիրներ առաջացնել:

Ընտանեկան բռնության սուբյեկտների շրջանակ

Ընտանեկան բռնությունը հիմնականում կարելի է բաժանել երկու տեսակի. զուգընկերների միջև՝ նախկին կամ ներկա ամուսինների կամ զուգընկերների միջև բռնություն և, այսպես կոչված, սերունդների միջև՝ ծնողների և երեխաների, այլ անդամների միջև բռնություն²⁰⁶: «Ընտանեկան» բառն ընտանեկան բռնության երևույթի դրսևորման շրջանակի ընկալման համար արհեստականորեն կարող է որոշակի սահմանափակում առաջացնել կամ տեղիք տալ ենթադրությունների, որ նման երևույթը կարող է տեղի ունենալ միայն անձանց հարաբերությունների ընթացքում: Սակայն բռնությունը հաճախ շարունակվում է նաև հարաբերությունների ավարտից հետո, ինչպես նաև անհրաժեշտ պայման չէ բռնություն գործադրողի և բռնության ենթարկվողի համատեղ բնակությունը²⁰⁷:

236

«Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիայով ամրագրված կարգավորումները սահմանել են ընտանեկան բռնության սուբյեկտների շրջանակը, համաձայն որի՝ այն ներառում է ներկա կամ նախկին ամուսիններին, զուգընկերներին կամ ընտանիքի այլ անդամներին²⁰⁸:

Այսպես կոչված սերունդների միջև ընտանեկան բռնությունը (ֆիզիկական, սեռական, հոգեբանական և տնտեսա-

206. Տե՛ս «Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիայի բացատրական զեկույց, 41-րդ պարբերություն:

207. Տե՛ս նույն տեղում, 42-րդ պարբերություն:

208. Տե՛ս «Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիա, հոդված 3 (բ): Հասանելի է՝ <https://rm.coe.int/168046246d> [դիտվել է 10.08.2020]:

կան բռնություն) անձի կողմից իր երեխայի կամ ծնողի դեմ բռնության գործադրումն է կամ նման արարքը, որ դրսևորվում է ընտանիքի այլ անդամների միջև, որտեղ կրկին բռնարարի և տուժողի համատեղ բնակությունն անհրաժեշտ չէ²⁰⁹:

Ընտանեկան բռնության ներպետական օրենսդրական կարգավորումների համաձայն՝ ընտանիքի անդամներ են «անկախ համատեղ բնակության հանգամանքից՝ ամուսինը (այդ թվում՝ փաստական ամուսնական հարաբերությունների մեջ գտնվող անձը), նախկին ամուսինը, ծնողը, այդ թվում՝ խորթ ծնողը, որդեգրող ծնողը, խնամատար ծնողը, երեխան (նաև որդեգրված, խորթ, հոգեգազակ), որդեգրող ծնողի ամուսինը, ամուսնու ծնողները, նախկին ամուսնու ծնողները կամ համատեղ բնակվող տատը, պապը, քույրը և եղբայրը (նաև համամայրը կամ համահայրը²¹⁰), ամուսնու քույրը, ամուսնու եղբայրը, ինչպես նաև ամուսնու ծնողների, քրոջ և եղբոր համար՝ փեսան և հարսը»²¹¹:

Փաստորեն, Հայաստանի ներպետական օրենսդրական կարգավորումները չեն ընդգրկում զուգընկերոջը՝ ի տարբերություն միջազգային կարգավորումների, ինչը խնդիրների առաջացման պատճառ է դառնում, քանի որ գործող ակտերով ամրագրված դրույթները չեն տարածվում այն անձանց վրա, ովքեր զուգընկերային հարաբերություններ ունեն, բայց ամուսնացած կամ փաստացի ամուսնական հարաբերությունների մեջ չեն:

Ներպետական ձևակերպումից դուրս է մնացել միջազ-

209. Տե՛ս «Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիայի բացատրական գեկույց, 42-րդ պարբերություն:

210. Համահայր քույր կամ եղբայր՝ նույն հորից ծնված, նույն հոր գավակ, համամայր՝ նույն մորից ծնված, նույն մոր գավակ:

211. Տե՛ս «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքի 4-րդ հոդվածի 1-ին մասի «ա» և «բ» կետեր: ՀՀ օրենքի 3-րդ հոդված: Հասանելի է՝ <https://www.arlis.am/documentView.aspx?docID=118672> [դիտվել է 10.08.2020]:

գային մի շարք փաստաթղթերում տեղ գտած և մի շարք երկրներում ամրագրված այն մոտեցումը, համաձայն որի՝ զուգընկերների միջև բռնությունը ևս համարվում է ընտանեկան բռնություն: Մասնավորապես, «Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիայի 3-րդ հոդվածի համաձայն՝ «ընտանեկան բռնություն» են համարվում ֆիզիկական, սեռական, հոգեբանական կամ տնտեսական բռնության գործողությունները, որոնք կատարվում են այդ թվում նաև զուգընկերների միջև: Ավելին՝ Կոնվենցիայի բացատրական զեկույցի²¹² 42-րդ պարբերության համաձայն՝ ընտանեկան բռնությունը ներառում է ֆիզիկական, սեռական, հոգեբանական կամ տնտեսական բռնություններ ներկա կամ նախկին ամուսինների, ինչպես նաև ներկա կամ նախկին զուգընկերների միջև: «Կանանց նկատմամբ բռնության վերացման վերաբերյալ օրենսդրության» ՄԱԿ-ի 2012 թվականի ձեռնարկում²¹³ նշվում է, որ ընտանեկան բռնությունից օրենքով պաշտպանված անձանց շրջանակը պետք է ընդգրկի առնվազն անհատների, որոնք զուգընկերային հարաբերություններ ունեն կամ ունեցել են՝ ներառելով ամուսնական և ոչ ամուսնական հարաբերությունները: Նշված ձեռնարկը մեկնաբանում է նաև, որ ընտանեկան բռնության վերաբերյալ օրենքները հաճախ ներառել են միայն այն անձանց, որոնք տիպական զուգընկերային հարաբերություններ ունեն, մասնավորապես՝ ամուսնացած զույգերի: Սակայն ժամանակի ընթացքում օրենսդրական շրջանակն ընդլայնվել է՝ ընդգրկելով այլ հայցվորների կամ ընտանեկան բռնության տուժողների, ինչպիսիք են

212. Տե՛ս «Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիայի բացատրական զեկույց: Հասանելի է՝ <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016800d383a> [դիտվել է 10.08.2020]:

213. United Nations (2009). Handbook for legislation on violence against women [electronic resource]. New York. Available at: http://www2.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2012/12/unw_legislation-handbook%20pdf.pdf?v=1&d=20141013T121502 [Accessed 10.08.2020].

զուգընկերները, որոնք ամուսնացած չեն կամ համատեղ չեն բնակվում:

Որպես օրինակ կարելի է առանձնացնել Իսպանիայի «Գենդերային բռնության դեմ ինտեգրված պաշտպանության միջոցների մասին» 2004 թվականի օրենքը²¹⁴, որը սահմանում է ընտանեկան հարաբերություններն ընդլայնված կերպով՝ որպես ռոմանտիկ և սեռական հարաբերություններ: «Ընտանեկան բռնությունից պաշտպանության մասին» Լիտվայի Հանրապետության 2011 թվականի մայիսի 26-ի օրենքի²¹⁵ 2-րդ հոդվածը սահմանում է, որ ընտանեկան միջավայրը կազմված է ներկա կամ նախկին ամուսիններից, զուգընկերներից, մերձավոր կամ այլ սերտ հարաբերություններ ունեցող անձանցից, ինչպես նաև այն անձանցից, ովքեր բնակվում են միասին կամ կիսում են ընդհանուր կենցաղը:

ԵԱՀԿ Ժողովրդավարական հաստատությունների և մարդու իրավունքների գրասենյակի կողմից ընտանեկան բռնության կանխարգելման դեմ պայքարի մասին մի շարք երկրների օրենքների նախագծերի վերաբերյալ տրված կարծիքներում բազմիցս հստակորեն նշվել է, որ ընտանեկան բռնության բնորոշումը օրենքում ամրագրելիս անձանց միջև հարաբերությունների սահմանումը պիտի ընդգրկի դրանց ամենալայն շրջանակը: Մասնավորապես, «Ընտանեկան բռնության դեմ պայքարի վերաբերյալ իրավական դաշտում փոփոխություններ կատարելու մասին» Մոլդովայի Հանրապետության նախագծի վերաբերյալ 2015 թվականի հուլիսի 9-ին ԵԱՀԿ ԺՀՄԻԳ-ի ներկայացրած կարծիքի²¹⁶ 2.1-րդ մասի 22-րդ պարբերությունում նշվում է, որ կարգավորումների

214. Organic Act 1/2004 of 28 December on Integrated Protection Measures against Gender Violence.

215. Republic of Lithuania Law on Protection against Domestic Violence 26 May 2011 No XI-1425 Vilnius.

216. Opinion on Draft Amendments to the Legal Framework on Preventing and Combating Domestic Violence in Moldova, Warsaw, 9 July 2015, Opinion N: AGEND-MDA/271/2015 [AIC].

ձևակերպումները չեն ներառում որոշ հարաբերություններ, ինչպիսիք են, օրինակ, զուգընկերների հարաբերությունները, ռոմանտիկ և սեռական հարաբերությունները այն անձանց միջև, ովքեր չեն բնակվում կամ երբևէ չեն բնակվել միասին:

Ստացվում է, որ միջազգային փաստաթղթերի իմաստով ընտանեկան բռնություն է համարվում նաև զուգընկերային հարաբերությունների մեջ եղող անձի կողմից իր զուգընկերոջ նկատմամբ կիրառված՝ ընտանեկան բռնության մասին օրենքով սահմանված գործողությունները, իսկ ներպետական կարգավորումների համաձայն՝ այն դուրս է ընտանեկան բռնության սուբյեկտների շրջանակից:

Օրենսդրական այս բացի շտկման նպատակով 2019 թվականին ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը ձեռնամուխ էր եղել «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին օրենքի նախագծի մշակմանը²¹⁷: Հասկացությունն ավելի ամբողջական սահմանելու և որոշակիացնելու ինդիք կա, այնպես, որ հստակ լինի և հետագայում գործնական կիրառության ժամանակ ինդիքներ չառաջացնի, այդուհանդերձ, այն դեռևս չի ընդունվել և շարունակում է մնալ նախագիծ:

217. Տե՛ս «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին օրենքի նախագիծը հետևյալ հղումով. <https://www.e-draft.am/projects/2008> [դիտվել է 10.08.2020]:

Ընտանեկան բռնության դեպքերի վիճակագրություն

Այս երևույթը տարբեր դրսևորումներ և տարածվածության մակարդակ ունի Հայաստանում: Այդ մասին են վկայում իրավասու մարմինների, հասարակական կազմակերպությունների և միջազգային կառույցների տվյալները: Ըստ Առողջապահության համաշխարհային կազմակերպության ուսումնասիրությունների՝ աշխարհում կանանց 30 տոկոսը կյանքի ընթացքում իր գուզընկերոջ կողմից ենթարկվել է ֆիզիկական կամ սեռական բռնության²¹⁸: Հարկ է ընդգծել, որ բռնության այս տեսակը թաքնված (լատենտային²¹⁹) բնույթ ունի, ուստի վիճակագրական տվյալները, հավանական է, չեն արտահայտում բռնության իրական պատկերը: Վիճակագրական ճշգրտության վրա ազդում են հասարակության կողմից այս երևույթի սխալ ընկալումը, այն մասնավոր դեպք համարելը: Այդ մասին բարձրաձայնելը դեռևս հաճախ ամոթալի է համարվում տեղակների կամ գոհի կողմից, ուստի հասարակության շատ անդամներ խուսափում են բռնության վերաբերյալ հաղորդում ներկայացնելուց:

Այսպիսով՝ ընտանեկան բռնության վերաբերյալ առկա վիճակագրական տվյալները չեն արտացոլում բռնության այս

218. World Health Organization (2013), Global and regional estimates of violence against women: prevalence and health effects of intimate partner violence and non-partner sexual violence. Geneva: WHO Press, pp. 2 and 16. Available at: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/85239/9789241564625_eng.pdf?sequence=1 [Accessed 10.08.2020].

219. Լատենտային հանցավորությունը հանցավորության այն մասն է, որը չի արտացոլվում պաշտոնական վիճակագրության մեջ: Տե՛ս Ինչակով, Ս. Մ. (2007), Լատենտային հանցավորությունը ՌԴ-ում: Ընտանեկան բռնության պարագայում, և ոչ միայն, լատենտայնությունը (թաքնվածությունը) ունի օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ պատճառներ: Դրանք կարող են լինել, օրինակ, իրավապահ մարմինների թերի աշխատանքի, հանցագործության այս կամ այն տեսակի ինֆորմատիվության ցածր աստիճանի հետ կապված հարցերը (օբյեկտիվ պատճառներ), իսկ սուբյեկտիվ պատճառներից են, օրինակ, բռնության ենթարկված կամ այլ անձի կողմից հանցագործության մասին չհայտնելն այն քողարկելու, այն հանցագործություն չհամարելու, ենթադրյալ մեղադրյալին պատժի ենթարկելու ցանկության բացակայության, հասարակության վատ արձագանքի, ամոթի պատճառներով: Տե՛ս նաև հետևյալ հղումով. <http://endic.ru/legal/Latentnost-9476.html> [դիտվել է 10.08.2020]::

տեսակի ամբողջական և իրական պատկերը: Դրանից բացի՝ Հայաստանում դեռևս չի վարվում ընտանեկան բռնության նույնիսկ հայտնի դեպքերի միասնական վիճակագրություն: Խնդիրն արձանագրվել է հասարակական կազմակերպությունների և ոլորտի շահագրգիռ մարմինների կողմից, ինչպես նաև դրա մասին բարձրաձայնվել է միջազգային կազմակերպությունների կողմից²²⁰:

Մինչև «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքի ընդունումը վիճակագրական տվյալների ճշգրտության ու միասնականության վրա բացասաբար էր անդրադառնում այն, որ չկար «ընտանեկան բռնություն» հասկացություն, և վիճակագրական տվյալներ մշակող յուրաքանչյուր մարմին տեղեկությունները հավաքում էր՝ հենվելով իր «ներքին» սահմանումների վրա, այսինքն՝ ստացվում էր մի իրավիճակ, որ մի մարմնի համար նույն արարքը կարող էր համարվել ընտանեկան բռնություն, մյուս մարմնի համար՝ ոչ:

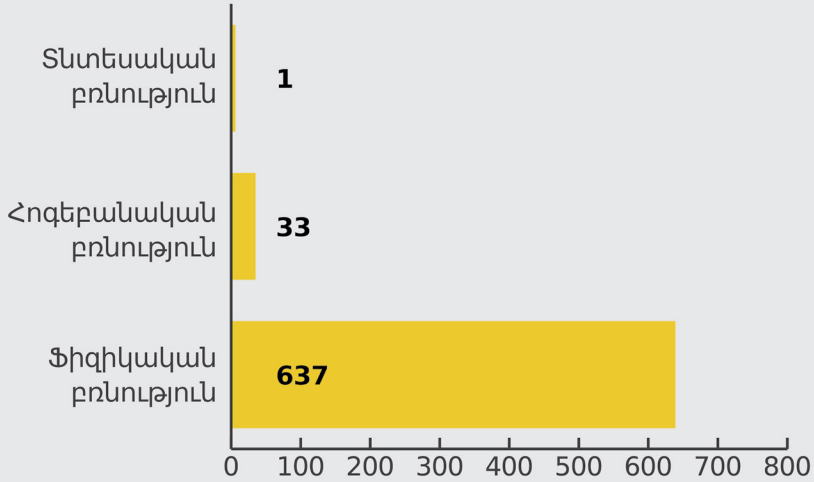
242

«Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքի 14-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետի համաձայն՝ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը՝ որպես լիազոր մարմին, իրականացնում է ընտանիքում բռնության դեպքերի կենտրոնացված հաշվառում կառավարության որոշմամբ սահմանված կարգով, ինչպես նաև այդ վիճակագրության ամենամյա հրապարակում իր պաշտոնական կայքում: Անհրաժեշտ է ընդգծել, սակայն,

220. Սրա մասին նշվել է նաև Կանանց նկատմամբ խտրականության բոլոր ձևերի վերացման ՄԱԿ-ի կոմիտեի կողմից, Կանանց նկատմամբ խտրականության վերացման ՄԱԿ-ի կոմիտեի եզրափակիչ դիտարկումներում (CEDAW/C/ARM/CO/5-6), կետ 37:

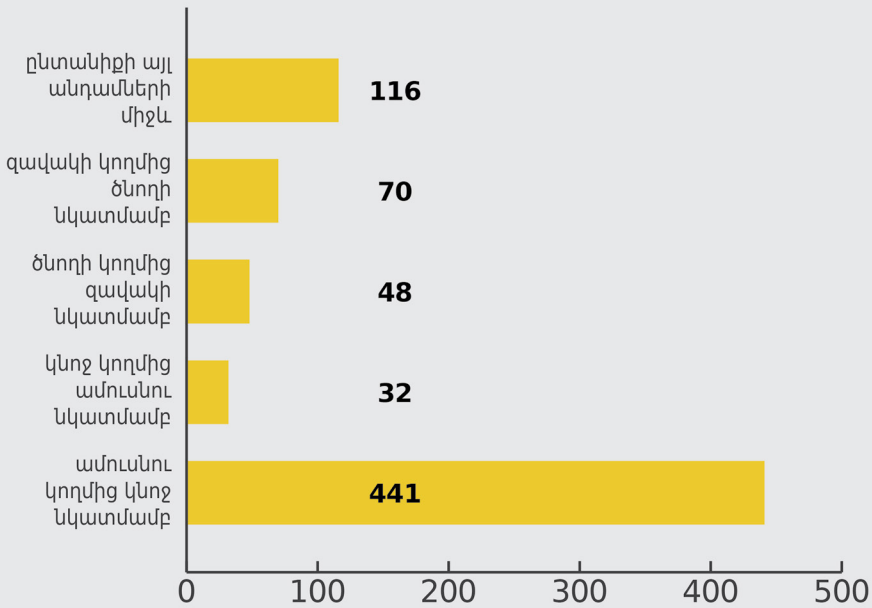
որ օրենքի ընդունումից հետո՝ 2017 թվականից ի վեր, միասնական վիճակագրություն ևս չի իրականացվել, քանի որ այդ ընթացքում կառավարության համապատասխան որոշումը չէր ընդունվել: 2019 թվականի հոկտեմբերին ընդունվեց ՀՀ կառավարության «Ընտանիքում բռնության դեպքերի կենտրոնացված հաշվառման կարգը սահմանելու մասին» 2019 թվականի հոկտեմբերի 10-ի N 1381-Ն որոշումը, սակայն դեռևս գործնական կիրառություն չի ստացել, այսինքն՝ լիազոր մարմնի կողմից դեռ չեն ամփոփվել և ներկայացվել միասնական վիճակագրական տվյալները: Այսպես՝ ՀՀ կառավարության «Ընտանիքում բռնության դեպքերի կենտրոնացված հաշվառման կարգը սահմանելու մասին» 2019 թվականի հոկտեմբերի 10-ի N 1381-Ն որոշման հավելվածի 12-րդ կետի համաձայն՝ լիազոր մարմինը՝ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը, յուրաքանչյուր կիսամյակ ընտանիքում բռնության դեպքերի վերաբերյալ հավաքված տեղեկությունները ստանալուց և ամփոփելուց հետո պաշտոնական կայքում հրապարակելու է սահմանված ժամանակահատվածի (տեղեկատվությունը հրապարակվում է առնվազն յուրաքանչյուր կիսամյակ) վիճակագրական հաշվետվությունը: Սակայն առաջին համապարփակ վիճակագրությունը դեռ չի հրապարակվել:

**ՀՀ ոստիկանության տվյալների համաձայն՝
2018 թվականի 12 ամիսների ընթացքում գրանցվել է
ընտանեկան բռնության 707 դեպք**

Պատկեր 1

707 դեպքից բռնություն կիրառվել է

Պատկեր 2

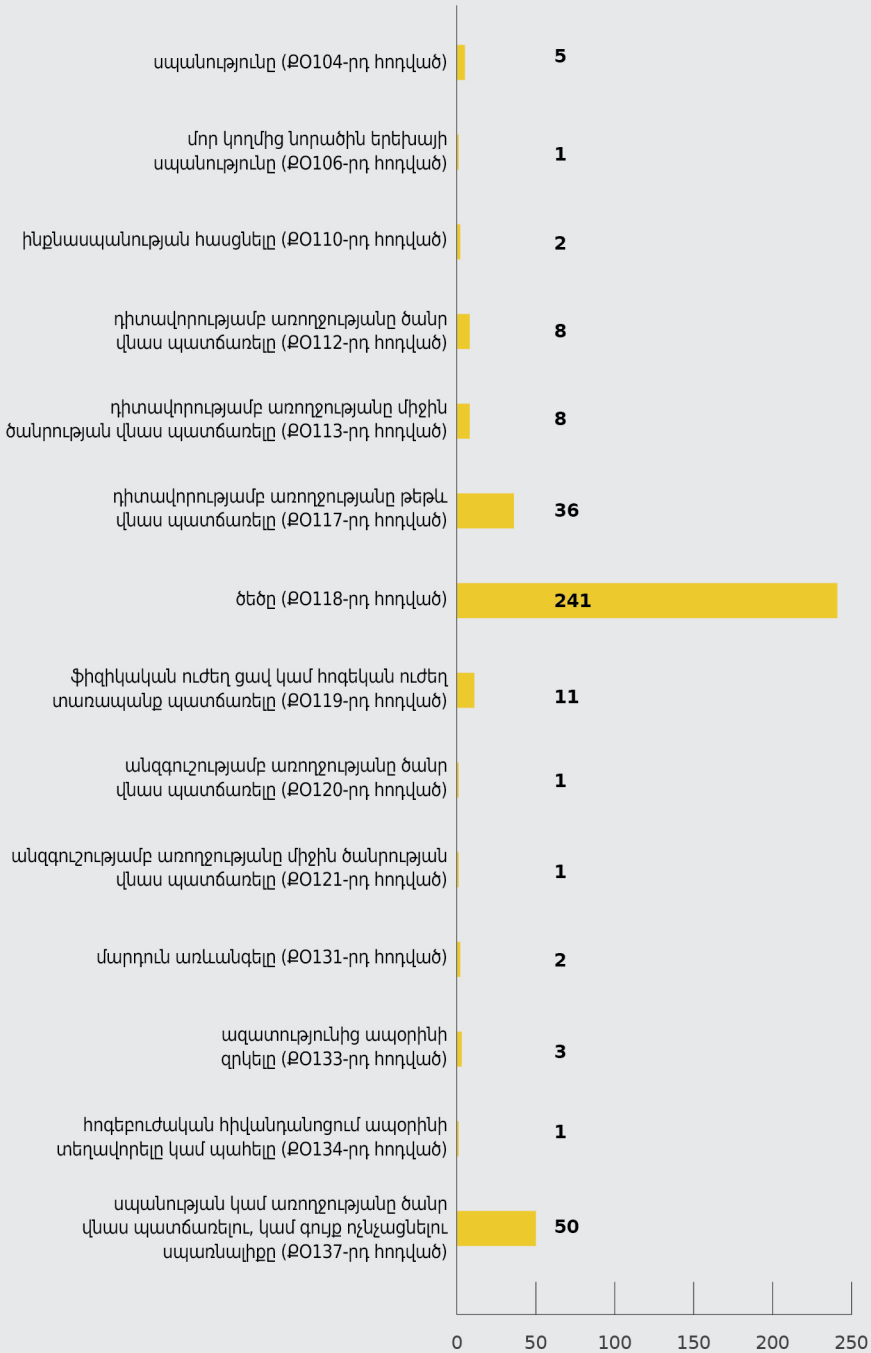
Նշված 707 դեպքից քրեական գործ է հարուցվել 159 դեպքով, և նյութեր են նախապատրաստվել 548-ով: Հարուցված քրեական գործերից կարճվել է 130-ը, իսկ 29-ն ուղարկվել է դատարան: Ըստ ՀՀ ոստիկանության տվյալների՝ 2018 թվականին բռնության դեպքերով կայացվել է 435 նախագ-գուշացման և 132 անհետաձգելի միջամտության որոշում:

2018 թվականին ՀՀ քննչական կոմիտեի վարույթում քննվել է ընտանիքում բռնության վերաբերյալ 519 քրեական գործ (2017 թվականին ՀՀ քննչական կոմիտեի մարմինների և ստորաբաժանումների վարույթում եղել է ընտանիքում բռնությունների վերաբերյալ 458 քրեական գործ): Ըստ ՀՀ քննչական կոմիտեի տվյալների՝ 2018 թվականին ավարտվել է ընտանիքում բռնության վերաբերյալ 393 քրեական գործ, 297 քրեական գործի վարույթ կարճվել է, որոնցից 91-ը՝ արդարացման հիմքով, 206-ը՝ ոչ արդարացման հիմքով: Մեղադրական եզրակացությամբ դատարան է ուղարկվել 82 քրեական գործ 85 անձի վերաբերյալ: Բժշկական բնույթի հարկադրանքի միջոցներ կիրառելու վերաբերյալ դատարան է ներկայացվել 14 միջնորդություն: Կասեցվել է 23 քրեական գործով վարույթ, որից 18-ը՝ անձի հետախուզման մեջ գտնվելու հիմքով, 5-ը՝ այլ հիմքով²²¹:

Ըստ ՀՀ դատախազության տվյալների՝ 2018 թվականին ընտանիքում բռնության 406 դեպքի առթիվ հարուցվել է նույնքան քրեական գործ:

221. Տե՛ս ՀՀ քննչական կոմիտե (2019), Տեղեկատվություն ՀՀ ՔԿ վարույթում 2018 թվականի ընթացքում ընտանիքում բռնության վերաբերյալ քննված գործերի վերաբերյալ: Հասանելի է՝ http://investigative.am/news/view/yntaniquum-brnutyun_2018.html [դիտվել է 18.08.2020]:

Այդ քրեական գործերը հարուցվել են ՀՀ քրեական օրենսգրքի հետևյալ հոդվածներով

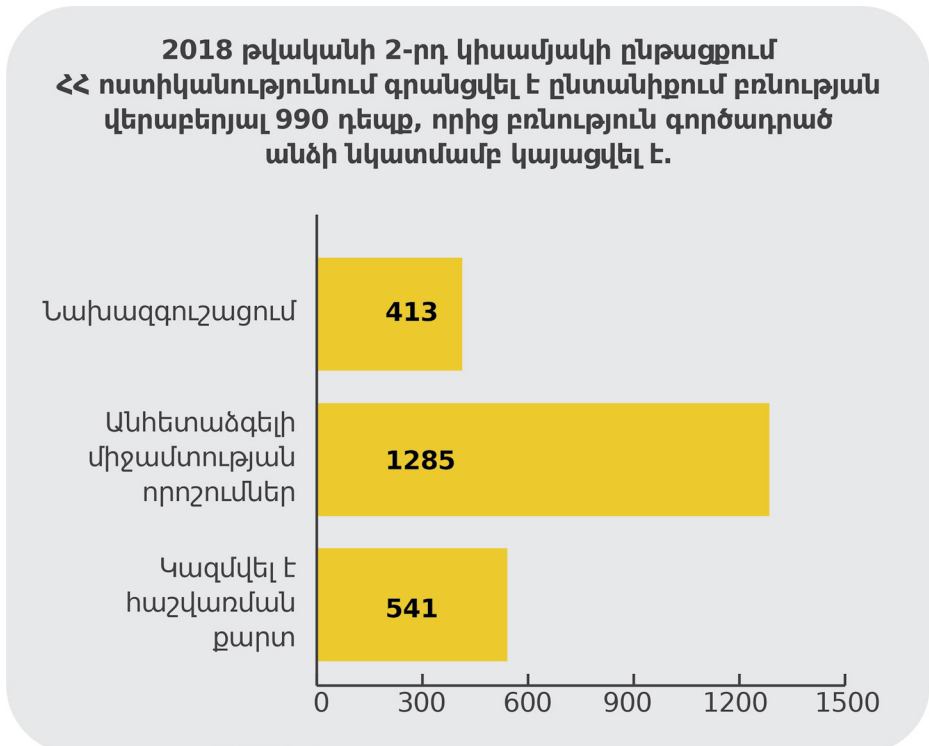
ԱՂՔԱՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԲՈՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՊԸ. ԻՆՉՊԵՍ Է ԱՂՔԱՏՈՒԹՅՈՒՆ ԱԶԴՈՒՄ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԲՈՆՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋԱՑՄԱՆ ԵՎ ԴՐՍԵՎՈՐՄԱՆ ԿՐԱ

Պատկեր 3

Վերոնշյալ դեպքերի առթիվ հարուցված 67 քրեական գործ մեղադրական եզրակացությամբ ուղարկվել է դատարան, 224-ով վարույթը կարճվել է (արդարացնող հիմքով՝ 65-ը, ոչ արդարացնող հիմքով՝ 167-ը, այդ թվում՝ հաշտության հիմքով՝ 131-ը), և քրեական հետապնդումը դադարեցվել է, 9-ով վարույթը կասեցվել է (ՀՀ ՔԴՕ 31-րդ հոդվածի 1-ին մասի, 1-ին կետ)²²²:

Միայն 2018 թվականի 2-րդ կիսամյակում ոստիկանությունում գրանցվել է ընտանիքում բռնության վերաբերյալ 990 դեպք²²³:

Պատկեր 4

222. Տե՛ս ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի 2018 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդում:

223. Տե՛ս ՀՀ ոստիկանություն (2019), Ամփոփ տեղեկատվություն ՀՀ ոստիկանության ծառայությունների և տարածքային մարմինների 2018 թ. օպերատիվ-ծառայողական գործունեության արդյունքների մասին: Հասանելի է՝ <http://www.police.am/news/view/%D5%A1%D5%B4%D6%83%D5%B8%D6%83300119.html> [դիտվել է 18.08.2020]:

Պաշտոնական տվյալները տարբերվում են ոչ պաշտոնական տվյալներից: 2019 թվականին «Ընդդեմ կանանց նկատմամբ բռնության» կոալիցիայի տվյալներով կոալիցիայի անդամ կազմակերպությունները ընտանեկան և սեռական բռնության թեժ գծերին ստացել են 4592 զանգ²²⁴:

Ընտանեկան բռնության երևույթի առանձնահատկությունները

Ընտանեկան բռնության խնդիրն ունի բազմաթիվ ասպեկտներ, ազդեցության մակարդակներ ու ծավալներ: Ընտանեկան բռնությունը պայմանավորված է հասարակությունում արմատավորված բռնության կամ նման արարքների մշակույթի վերաբերյալ ընկալումներով, խնդիրների լուծման վերաբերյալ սխալ պատկերացումներով, անձնային փոխհարաբերությունների ձևավորման, պահպանման և փոխադարձ հարաբերման շուրջ սխալ ընկալումներով, անհավասար հնարավորություններով, հասարակությունում արմատավորված գենդերային դերերով, ինչպես նաև սոցիալական, հոգեբանական և տնտեսական ստորադասության, «աստիճանակարգման» (հիերարխացման) արդյունքն է:

Ընտանեկան բռնության երևույթն ունի այլ հանցագործություններից կամ հանցագործածին իրադրություններից իրեն տարբերող առանձնահատկություններ: Այսպես՝

- ընտանեկան բռնությունը դրսևորվում է հենց ընտանեկան՝ այն միջավայրում, որտեղ ենթադրվում է, որ անձը պիտի ամենապաշտպանվածը լինի.
- բռնությունը գործադրվում է ընտանեկան, բարեկամական կապեր ունեցող անձանց կողմից, այլ ոչ՝ օտարների, որոնց դեպքում, բնականաբար, պատասխանատվութ-

224. Տե՛ս Ընդդեմ կանանց նկատմամբ բռնության կոալիցիա (2020), Տարեկան լրաթերթ 2019: Հասանելի է՝ <https://coalitionagainstviolence.org/wp-content/uploads/2020/03/CSVW-anrep-2019.pdf> [դիտվել է 18.08.2020]:

յան ենթարկելու ցանկությունը շատ մեծ է լինում: Սա է այն հիմնական պատճառը, որ բռնության ենթարկվածները շատ հաճախ չեն հայտնում, չեն բարձրաձայնում այս բացասական երևույթի մասին՝ չցանկանալով «վնասել» թեև բռնություն գործադրած, սակայն «հարազատ» մարդուն:

- այն ունի դրսևորման տարբեր ձևեր, ինչի պատճառով հաճախ անգամ բռնության ենթարկվողն ինքնին չի գիտակցում, որ ենթարկվում է բռնության: Ֆիզիկական բռնությունից զատ, երբ բռնության հետևանքներն ու բռնությունից մնացած հետքերն ակնառու են, այլ դեպքերում թե՛ բռնության ենթարկվածը, թե՛ նրա շրջապատը երբեմն չեն գիտակցում բռնության ենթարկվելու մասին:

Նշված առանձնահատկություններով է պայմանավորված այս հանցագործության լատենտային բնույթը, այսինքն՝ այն, որ շատ դեպքերում բռնություն գործադրողի և բռնության ենթարկվողի միջև հարազատական կապի պատճառով այն չի բարձրաձայնվում խոչընդոտելով ընտանիքում բռնության դեմ արդյունավետ պայքարը և դրա կանխարգելումը: Դրան ավելանում է նաև բռնության երևույթի բազմաբնույթ հանգամանքներից, օրինակ, բռնության հոգեբանական ասպեկտը կամ հասարակության մեջ ընդունված մտածելակերպը: Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ տղամարդ հարցվածների մեկ երրորդից կամ նույնիսկ կեսից ավելին գենդերային հիմնախնդրի առնչությամբ սուբյեկտիվ են: Նրանք արդարացնում են զուգընկերոջ դեմ ֆիզիկական բռնության գործադրումը: Հարցվածների 35.7 տոկոսը, որից 44.6 տոկոսը տղամարդ են և 27.8 տոկոսը՝ կին, համաձայն է, որ «կինը պետք է հանդուրժի բռնությունը հանուն ընտանիքի միասնության»: Որոշ դեպքերում «կինը ծեծի է արժանի» պնդմանը համաձայն է հարցվածների 27.7 տոկոսը, որից 35.2 տոկոսը տղամարդ, և 21 տոկոսը կին է: Հարցվածների 55.4 տոկոսը (տղամարդ՝ 60.9 տոկոս, կին՝ 50.5

տոկոս) համաձայն է, որ «եթե կինը տղամարդուն դավաճա-
նում է, ապա վերջինս կարող է նրան խփել»: «Տղամարդը
կարող է խփել կնոջը, եթե նա հրաժարվում է իր հետ սե-
ռական հարաբերություն ունենալուց» պնդմանը համաձայն
է հարցվածների 5.1 տոկոսը (տղամարդ՝ 5.8 տոկոս, կին՝
4.5 տոկոս), սակայն «եթե կինը ֆիզիկապես չի հակադար-
ձում, ապա հնարավոր չէ հաստատապես պնդել, որ տեղի
ունեցածը բռնաբարություն է» պնդմանը համաձայն է հարց-
վածների 59.8 տոկոսը: «Ցանկացած բռնաբարության դեպ-
քում անհրաժեշտ է պարզել, թե արդյոք զոհը պատահական
սեռական կապեր կամ վատ համբավ չի ունեցել» պնդմանը
համաձայն է հարցվածների 62.7 տոկոսը²²⁵: Հաճախ ընտա-
նեկան բռնությունը հասարակության մեջ ներկայացվում
և ընկալվում է որպես ուժի և իշխանության հաստատման
դրսևորում, իսկ բռնություն գործադրողի և բռնության են-
թարկվողի իրավագիտակցության ցածր մակարդակը
նպաստավոր պայման է նման կարծրատիպային մտածելա-
կերպի ամրապնդման համար:

Ընտանեկան բռնության հետևանքները, այլ խնդիրների առաջացման և բռնության փոխակերպման հնարավորությունը

Հետազոտության խնդիրներից էր ուսումնասիրել բռնության
հնարավոր փոխանցման, փոխակերպման, տիպաբանութ-
յան հարցերը²²⁶: Այս հարցերի՝ հասարակության տարբեր

225. Օսիպով, Վ. և Սարգիզովա, Ջ. (2016), Տղամարդիկ և գենդերային
հավասարության հիմնախնդիրը Հայաստանում. սոցիոլոգիական հետազոտության
արդյունքների գեկույց: Երևան, ՄԱԿ-ի Բնակչության հիմնադրամ: Հասանելի է՝
[https://armenia.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/MEN-AND-GENDER-EQUALITY_](https://armenia.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/MEN-AND-GENDER-EQUALITY_ARM_July_2017_finalized_0.pdf)
[ARM_July_2017_finalized_0.pdf](https://armenia.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/MEN-AND-GENDER-EQUALITY_ARM_July_2017_finalized_0.pdf) [դիտվել է 18.08.2020]:

226. Ուսումնասիրությունն իրականացվել է ՄԱԿ-ի Հիվանդությունների վերա-
հսկման և կանխարգելման կենտրոնի մշակած սոցիալ-էկոլոգիական մոդելի
օգնությամբ: Տե՛ս Dahlberg, L. & Krug, E. (2002). Violence-a global public health prob-
lem. In: Krug, E., Dahlberg, L., Mercy, J., Zwi, A., Lozano, R. (eds) (2002). World Re-
port on Violence and Health. Geneva: World Health Organization, pp. 1-56. Available
at [https://www.cdc.gov/violenceprevention/publichealthissue/social-ecologicalmodel.](https://www.cdc.gov/violenceprevention/publichealthissue/social-ecologicalmodel.html)
html [Accessed 18.08.2020].

շերտերում ունեցող հնարավոր հետևանքների վերաբերյալ արդյունքները փորձ է արվել պարզել քննարկումների և հարցազրույցների միջոցով՝ դիտարկելով դրանք անձնական, փոխհարաբերությունների, համայնքային և հասարակական տիրույթներում:

Հետազոտության ժամանակ հետևյալ հարցադրումներն են դրվել. արդյոք անձնական մակարդակում բռնության կամ ագրեսիայի հետևանք դիտարկվում է հետագայում բռնություն գործադրող կամ բռնության ենթարկվող դառնալու հավանականությունը: Փոխհարաբերությունների մակարդակում դիտարկվել է այն հարցը, թե նման վարքագիծը խնդիրներ ունեցող ընտանիքի անդամների, բռնության ականատեսների, բռնության ենթարկվողի կամ բռնություն գործադրողի համար արդյոք ընդունելի⁶ է դառնում և փոխանցվում սերունդներին: Համայնքային մակարդակում հարցի ուսումնասիրության շրջանակ է՝ արդյոք ընտանեկան բռնության, ագրեսիայի կամ այլ արարքի դրսևորումների ականատես եղած անձանց, տուժողի, բռնարարի, բռնության անմիջական զոհ կամ սոսկ ականատես եղած անձի կողմից բռնությունը հետագայում հայելային կերպով չի⁷ արտացոլվում կամ շղթայական ռեակցիա չի⁸ առաջացնում համայնքային այլ մակարդակներում կամ իր այլ զբաղվածությունների իրականացման ընթացքում: Խնդիրները դիտարկվել են նաև հասարակության առավել լայն շրջանակում բռնության ընկալման տեսանկյունից, այն է՝ ինչպես է ընդհանուր հասարակությունը վերաբերվում նման հարցերին:

Թվարկված հարցերի պարզաբանման համար քննարկումների ընթացքում կարծիքները տարբերվում էին: Խմբային քննարկումների ընթացքում հիմնականում դիտարկվում էր այն տարբերակը, որ բռնության ենթարկված կամ ականատես եղած երեխաները սովորում են նման փոխհարաբերությունների, նրանց համար վիճաբանությունները, բարձր գոռոցները կամ ագրեսիվ այլ պահվածքը դառնում են ըն-

դունելի և սովորական երևույթ: Ձևավորվում է այն ընկալումը, որ անձանց փոխհարաբերությունները հենց այդպիսին էլ պիտի լինեն: Այս դիտարկումը հակադարձվում էր այն մոտեցման ու տարբեր օրինակների ներկայացմամբ, թե ինչպես բռնության ականատես եղած կամ բռնության ենթարկված երեխան հետագայում չափազանց ուշադիր ծնող է դառնում իր երեխաների հանդեպ, կամ մեկ այլ օրինակում, թե ինչ հոգատարությամբ է վերաբերվում իր կրտսեր եղբայրներին կամ քույրերին:

Խմբային քննարկումների առարկա է դարձել նաև բռնության կամ ագրեսիայի ենթարկված երեխաների վարքագիծը դպրոցում կամ համայնքային այլ միջավայրում: Արդյունքների ամփոփումից վերստին ստացվում է, որ դիտարկումները միանշանակ չեն: Բռնության, անտեսման մատնված երեխաները հաճախ չեն գնում դպրոց, չեն հետևում դասապրոցեսին կամ գնալիս խնդիրներ են ունենում դասընկերների հետ: Խնդրի վերաբերյալ քննարկումները բացահայտում են, որ այս երեխաները խնդիրներ են ունենում դասընկերների հետ, քանի որ մի կողմից՝ նրանք ագրեսիվ են լինում և այդ վարքագիծը փոխանցում են այլ միջավայրերում՝ դպրոցում, բակում և այլն, մյուս կողմից՝ դասարանում խնդիրներ են առաջանում, քանի որ նրանք են դասընկերների կողմից ենթարկվում բուլլինգի՝ պայմանավորված իրենց սոցիալական, ընտանեկան և այլ դիրքով: Վերջին դեպքի ուսումնասիրությունը քննարկման ընթացքում ցույց է տալիս, որ բռնության ենթարկված անձի՝ հասարակությունում դրսևորումը կարող է տարբեր լինել: Վերջին օրինակը ցույց է տալիս, որ նրանք ավելի ճշգրտված, մեկուսացված են լինում ու շփման, հարաբերվելու ցանկություն ու այլ անձանց նկատմամբ վստահություն չեն ունենում:

«Բռնության ենթարկման կամ դրան ականատես լինելու հետևանքների հարցը բազմակողմանի է: Հոգեբանական գրականության համաձայն՝ բռնության

հետևանքները կարող են տարբեր լինել. միանշանակ չի կարելի ասել, որ բռնության ենթարկված անձը այն այլ հարաբերությունների մեջ է կիրառելու: Կարող է այդ միջավայրում մեծացող երեխան տեսնի, որ դա է հարաբերվելու ձևը, և կրկնի: Նույն կերպ, գնալով դպրոց, երեխան, օրինակ, ծեծում է այլ երեխաների կամ ագրեսիվ է շրջապատի նկատմամբ, որովհետև այդպես է տեսնում հարցերի լուծումը: Մեկ այլ դրսևորում է, որ բռնության ականատես լինելով՝ անձինք նաև տուլերանտ են դառնում բռնության նկատմամբ:

Սակայն այս ամենի հետ մեկտեղ պետք է նշել, որ անմիջական կապ չկա այս արարքների միջև: Շատ երեխաներ, ականատես լինելով, հեռու են բռնությունից և դեմ: Գործնականում դեպքեր են լինում, երբ ագրեսիան՝ բռնությունը, տարածվում է ընտանիքի մի անդամի նկատմամբ, բայց մյուս անդամի նկատմամբ չի տարածվում: Օրինակ՝ կնոջը ամուսինը ենթարկում է բռնության, բայց երեխաներին՝ ոչ, կամ հակառակը:

Այսինքն՝ այս բոլոր հարցերը պետք է դիտարկել անհատական մակարդակում, թե՛ վարքի, թե՛ տարբեր գործոնների անմիջական դիտարկմամբ: Ագրեսիան տրանսֆորմացվող երևույթ է, պարտադիր չէ, որ այն ագրեսիայով դրսևորվի, այն կարող է հակառակին հանգեցնել, և այդ անձինք բացառապես դեմ են բռնությանը»:

Հոգեբան²²⁷

Բռնարարի վարքը խմբային քննարկումների ընթացքում քննարկման մեծ առարկա չի դարձել, կոնկրետ կարծիքներ չեն հնչել տարբեր դեպքերի քննարկման ընթացքում բռնա-

227. Շուշանիկ Խուրչուղյան, ԴԱՆ, Երևան, 2019, Ս.Դ., 30-35 տարեկան:

րարի վարքագծի, բռնությունից առաջ կամ հետո նրա վիճակի վերաբերյալ: Բռնություն գործադրողի վարքագիծը խմբային քննարկումների ժամանակ հիմնականում ներկայացվել է տարբեր դեպքերի մասին խոսելիս, դրանց տարբեր ասպեկտները քննարկելիս: Բռնարարի վարքագծի վերաբերյալ քննարկումները մեկնարկել են այն վերացական հայտարարությամբ, թե ընտանեկան բռնության մասին խոսելիս ինչու չի խոսվում տղամարդու մասին, նրանք ևս ենթարկվում են բռնության ու դրա տարբեր դրսևորումների: Նման հայտարարությունների ժամանակ հիմնականում բերվում են հոգեբանական ճնշումների այն օրինակները, որոնք գործադրվում են տղամարդկանց նկատմամբ: Տարբեր լսարաններում քննարկումների նման կերպ ազդարարումը դիտարկվում է երկու տեսանկյունից: Նախ՝ սա հոգեբանական երևույթ է, մարդիկ հաճախ նախընտրում են մերժել, անտեսել խնդիրը, քան մոտենալ դրան և փորձել լուծումներ գտնել: Երկրորդ՝ նման հայտարարությունները մակերեսային տեղեկացվածության հետևանք են. լսարանը սկզբում թյուր կարծիք է ունենում, որ ընտանեկան բռնության մասին խոսելը, բարձրաձայնելը ֆեմինիստական ինչ-որ դրսևորում է, կամ ընտանեկան բռնությունը միայն կանանց նկատմամբ է դրսևորվում: Նման կարծրատիպային մոտեցումները, իհարկե, վերանում են քննարկման ընթացքում, երբ սկսում է ներկայացվել խնդրի բուն էությունը, այսինքն՝ որ այն տարածվում է ընտանիքի բոլոր անդամների վրա, և միայն կանանց վրա տարածվող երևույթ չէ, և որ տղամարդիկ ևս կարող են ենթարկվել բռնության:

Սա առաջնային արձագանքն էր, իսկ արդեն խմբային քննարկումների ժամանակ բռնություն գործադրողի վարքագիծը, տարբեր կոնկրետ դեպքերը, դրանց տարբեր ասպեկտները քննարկելիս մասնակիցները բռնությունը ներկայացնում են որպես տվյալ անձի ինքնադրսևորման խնդիր, այսինքն՝ ընդունում են, որ ընտանեկան բռնությունը խնդիր է, այն կոնկրետ դեպքի շուրջ ծագած անձերի մասնավոր հարց չէ:

Ընտանեկան բռնության դեպքի քննարկումը սկզբում քննադատական մոտեցում էր առաջացնում մասնակիցների շրջանում: Նրանք բարձրացնում էին տուժողի, բռնության ենթարկված անձի անձնային հատկանիշների, վարքագծի, պահվածքի և գործողությունների շուրջ հարցեր, հաճախ նույնիսկ դատապարտողական հայտարարություններ անում: Սակայն կոնկրետ դեպքերի քննարկումը աստիճանաբար դուրս է մղում այս քննադատական կամ նախապաշարմունքային և կրկնակի զոհականացման մոտեցումը:

Քննարկումների ընթացքում բացահայտված հաջորդ սկզբնական մոտեցումը բռնություն գործադրող անձի անցյալի հետ կապվող հարցադրումների առաջընթացումն էր: Խմբի մասնակիցները բռնության կամ խնդրահարույց հարաբերություններ ունեցող ընտանիքների շուրջ կոնկրետ դեպքերի վերաբերյալ քննարկումների ժամանակ առաջ էին քաշում բռնություն գործադրողի անցյալի (background) հարցը, թե ինչ ընտանիքից է կամ ինչ ծնողներ է ունեցել: Ընդ որում այս հարցը դիտարկվում էր երկու հավասար օրինակների մեջբերումով: Խմբի մասնակիցների մի մասը բռնություն գործադրողի մասին խոսելիս անդրադառնում էր նրա ընտանիքին, ծնողներին կամ այլ հանգամանքներ «մեղավոր համարում»։ «Նա ի՞նչ ընտանիքից է, ի՞նչ դաստիարակություն է ստացել, այդպես էլ պետք է լիներ...»: Մյուս մասը չհամաձայնելով՝ այլ դեպքերի մասին էր խոսում. «Նա մեր գյուղի լավ ընտանիքից էր, մայրը, հայրը շատ ընտիր մարդիկ էին, ո՞վ կմտածեր, բոլորը աղջկան նախանձում էին: Ռուսաստան գնալն էր սաղ...»: Մեկ այլ դեպքում կինը պատմում էր, որ վաղուց բաժանվել է ամուսնուց, ամուսինը երկրորդ անգամ է ամուսնացել: Իրենք մի բակում են ապրում, և բռնությունը շարունակվում է առ այսօր: «Մենք բաժանվել ենք, որովհետև ես չդիմացա, երեխա ունեի, տղաս հիվանդ էր, բայց բաժանվեցի: Ինձ բոլորը մինչև հիմա մեղադրում են, ինքը կին ունի, բայց իրա մայրը ինձ ասում է՝ ինչու գնացիր: Իրա կնոջ հետ էլ խնդիրներ չունենք, խնդիրը իրա մեջ է»:

Բռնությունն գործադրող անձի վարքագիծը սույն հետազոտության ընթացքում դիտարկվել է միայն առանձին դեպքերի կամ հարցերի քննարկման շրջանակում, և քննարկումների արդյունքներն ամփոփելով՝ պետք է նշել, որ ընդհանուր առմամբ հասարակության շրջանում տարածում ունի բռնությունն գործադրող անձի արարքների պայմանավորումը այլ փաստերով (ընտանիքով, ծնողներով, դաստիարակությամբ, ընտանիքի սոցիալական դրությամբ, կրթությամբ, մշակութային առանձնահատկություններով կամ բռնության ենթարկված անձի արարքներով, պահվածքով և այլն), սակայն խմբի անդամների խոսքից նախորդ պարբերության վերջին մեջբերումը բռնություն գործող անձի մեջ է տեսնում բոլոր խնդիրների պատասխանը, որին քննարկումների ժամանակ ի վերջո համաձայնեցին նաև խմբի այլ տեսակետներ ներկայացնող անդամները:

Աղքատության գործոնի ազդեցությունն ընտանեկան բռնության վրա

Նախ հարկ է ընդգծել, որ գործոնները, որոնց թվում է աղքատությունը, կարող են շատ տարբեր լինել: Գրականության մեջ դրանց շարքում հաճախ նշվում են հոգեկան առողջության խնդիրները, թմրամոլությունը կամ թունավոր այլ նյութերից կախվածությունը, ալկոհոլամոլությունը, խաղամոլությունը, ներընտանեկան ճգնաժամային խնդիրները և այլն²²⁸:

Հետազոտությունում աղքատության և ընտանեկան բռնության կապը դիտարկվել է տարբեր մակարդակներում. աղքատությունն ազդում է արդյոք բռնության գործադրման վրա, թե՞ ոչ. եթե ուղղակի կապ չկա այս երկու երևույթների միջև, աղքատությունն ազդում է արդյոք ընտանիքի անդամի նկատմամբ բռնության ցիկլի շարժման վրա, այն մեկ փուլից

228. St' u World Health Organization (2010). Preventing intimate partner and sexual violence against women: Taking action and generating evidence. Geneva: World Health Organization, pp. 21-22. Available at https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/44350/9789241564007_eng.pdf?sequence=1 [Accessed 18.08.2020].

մյուսին անցման նպաստող գործո՞ն է արդյոք: Եվ վերջում հարցը դիտարկել այնպես, որ եթե ուղղակի կապ չկա այս երկու երևույթների միջև, աղքատությունն ազդու՞մ է արդյոք ընտանիքի անդամի նկատմամբ բռնության գործադրման (հնարավորության) էսկալացման վրա, այսինքն՝ խթանող գործոն է բռնության դրսևորման համար, ինչը կարելի է հասկանալ, որ եթե աղքատությունը ուղղակի չի նպաստում բռնության գործադրմանը, ապա այլ գործոնների, միջավայրի և երևույթների համադրմամբ հանգեցնում է կամ նպաստում է բռնության գործադրմանը:

Ընտանեկան բռնության վերաբերյալ այլ ուսումնասիրություններ ցույց են տալիս, որ ցածր սոցիալ-տնտեսական կարգավիճակը կապված է զուգընկերոջ կողմից բռնության աճի հետ²²⁹:

258

Բռնությունը միայն դրա ֆիզիկական դրսևորումը չէ. այլ տեսակները ևս ազդեցություն են ունենում տնտեսական կայունության վրա: Օրինակ՝ որոշակի աշխատանքներում ներգրավումն արգելելը, հարազատների, ընկերների և գործընկերների հետ շփման սահմանափակումը եթե չեն վերացնում, ապա նեղացնում են մասնագիտական աշխատանքային ցանցը, որը մերօրյա հասարակություններում չափազանց կարևոր է մասնագիտական զարգացման, կարիերայի աճի և առհասարակ ծավալած գործունեության առաջընթացն ապահովելու համար²³⁰:

Ընտանեկան բռնության հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ աղքատ միջավայրում, ցածր սոցիալ-տնտեսական կայունություն ունեցող, կրթության հասանելիության և աշխատանքի հնարավորությունների

229. Abramsky, T., Watts, C. H., Garcia-Moreno, C., Devries, K., Kiss, L., Ellsberg, M., Jansen, H. A., & Heise, L. (2011). What factors are associated with recent intimate partner violence? Findings from the WHO multi-country study on women’s health and domestic violence. *BMC public health*, 11, 109. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-11-109>

230. Duvvury, N., Carney, P. & Nguyen, H. M. (2012). Estimating the costs of domestic violence against women in Viet Nam. Available at: http://www.endvawnow.org/uploads/browser/files/costing_dv_vietnam_unwomen_2012en.pdf [Accessed 10.08.2020].

խնդիրներ ունեցող անապահով պայմաններում բնակվող մարդկանց՝ բռնության ենթարկվելու ռիսկն ավելի մեծ է՝ պայմանավորված սոցիալ-տնտեսական անկայունությամբ և անպաշտպանվածությամբ²³¹:

Կատարված ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ սոցիալ-տնտեսական երևույթները հարցվածների կողմից չեն ներկայացվում որպես բռնության դրսևորման բուն պատճառ, բայց երբեմն ընդգծվում են որպես դրա խթանիչ կամ սրացման կատալիզատոր: Բացի դրանից՝ սոցիալ-տնտեսական խնդիրները հաճախ ներկայացվում են որպես ցանկացած խնդրի առանցքային բնույթ ունեցող հարց:

Հատկանշական է, որ խմբային կամ անհատական քննարկումների առաջին փուլում, ընդհանուր հարցերին ի պատասխան, մասնակիցների մեծամասնությունը միանշանակ կշռում է աղքատության գործոնը՝ որպես ընտանեկան բռնության պատճառ: Նրանք դա ձևակերպում են սուսկ որպես սոցիալական վատ վիճակում գտնվող մարդկանց շրջանակի խնդիր: Սակայն առաջնային հարցերից ավելի խոր կոնկրետ հարցերի և դեպքերի քննարկման ընթացքում միանշանակ հնչած այս կարծիքը հենց այդ մասնակիցների կողմից մերժվում է: Նրանք սկսում են հիշել դեպքեր կամ անձանց և հանգում են այն մտքին, որ ընտանեկան բռնության երևույթը սոցիալական մակարդակ կամ այլ գործոններ չճանաչող ֆենոմեն է:

«Դե, աղքատ ընտանիքներում խնդիրները շատ են, տարրական կենցաղային հարցերը խնդիրներ են դառնում, և բացի այդ՝ անկիրթ մարդը կարող է իրեն այդպիսի բան թույլ տալ»:

Մասնակից²³²

231. World Health Organization (2013). Global and regional estimates of violence against women: prevalence and health effects of intimate partner violence and non-partner sexual violence. Geneva: WHO Press, pp. 30-36. Available at: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/85239/9789241564625_eng.pdf?sequence=1 [Accessed 10.08.2020].

232. Շուշանիկ Խուրշուդյան, ԴԱՆ, Երևան, 2019, Ա. Մ., 24 տարեկան:

«Ամեն ինչ տղամարդկանց ուսերին է կանայք մտում են տանը, չեն աշխատում, իրենց ամուսիններին ուղարկում են փող հայթայթելու, ու երբ նա վերադառնում է առանց անհրաժեշտ չափի գումարի, սղոցում են նրա նյարդերը: Ընտանիքի սոցիալական, տնտեսական վիճակը դրված է ամուսնու վրա, և պահանջում են նրանից ամեն ինչ ու մեղադրում, եթե մի բան չկա: Սա էլ բերում է լարվածության ու բռնության»:

Մասնակից²³³

«Որոշ այցելուներ նշում են տարբեր պատճառներ, ասում են, եթե բնակության ավելի լայն տարածք ունենային, ավելի լավ ապրեին, միգրացե ամեն ինչ ավելի լավ կլիներ»:

Հոգեբան²³⁴

Հարցազրույցների այս պատասխանները թույլ են տալիս եզրակացնել, որ փաստորեն դեռևս բացահայտված չէ այն հարցը, թե ինչպես է աղքատությունն ազդում ներընտանեկան հարաբերությունների վրա, քանի որ հարց է՝ աղքատությունն ինքնին արդյոք ազդակ կամ դրդի՞չ է ընտանեկան խնդիրների առաջացման համար, թե՞ ընտանիքում բռնության դրսևորումը աղքատության հետ փոխկապակցված, դրա արդյունքում ի հայտ եկած հետևանքների արդյունք է: Աղքատ ընտանեկան միավորներում հաճախ տղամարդիկ ավելի շատ են ենթարկվում լարվածության, սթրեսի՝ մեղադրվելով ընտանիքի պատշաճ կեցությունը չապահովելու մեջ: Տղամարդկանց՝ որպես ընտանիքի վաստակողի պատմականորեն արմատավորված դերը կրելն ավելի է մեծացնում խնդիրը:

«Աղքատության գործոնը կարող է ազդել բռնության ցիկլի վրա, բայց ոչ ինքնին բռնության գործադրման կամ չգործադրման վրա: Այցելուների մեծամասնությունը, ովքեր բռնության տուժողներ են, սկզբնական

233. Շուշանիկ Խուրշուդյան, ԴԱՆ, Գավառ, 2019, Ա. Մ., 44 տարեկան:

234. Շուշանիկ Խուրշուդյան, ԴԱՆ, Երևան, 2019, Ս.Դ., 30-35 տարեկան:

խոսակցության և խնդրի ներկայացման ընթացքում մեղադրում են բոլորին և ամեն ինչ՝ իրեն, սկեսրոջը, եղանակը, աշխատանքը և այլ հանգամանքներ, բայց ոչ երբեք բռնություն գործադրողին»:

*Հոգեբան*²³⁵

Բռնությունից տուժած անձը ցանկացած կերպ փորձում է արդարացնել բռնություն գործադրողին, այն պայմանավորված է բռնության այս տեսակի արդեն նշված առանձնահատկությամբ. հանցագործության այլ տեսակների դեպքում հանցագործը օտար է, և հոգեբանորեն առաջանում է նրան պատժելու ցանկություն, իսկ այն դեպքերում, երբ բռնարարը հարազատ մարդ է, նման ցանկությունը ցայտուն չի լինում:

Բռնության այս տեսակի հոգեբանական ասպեկտի քննարկումը հոգեբանի հետ, մասնավորապես այն հարցը, թե աղքատությունն արդյոք ազդու՞մ է բռնության գործադրման վրա, վերահաստատում է տարբեր ուսումնասիրությունների արդյունքում վեր հանված այն մոտեցումը, որ ցանկացած գործոն, այս դեպքում՝ աղքատությունը, չի ազդում բռնության գործադրման վրա, այն կարող է ազդել բռնության էսկալացման, դրա վերափոխումների վրա կամ նպաստել բռնության ցիկլի մի շրջանից մյուսին փոփոխվելու գործընթացին: Բռնության բուն գործադրման վրա ոչ մի գործոն չի ազդում, դրա մասին են վկայում բազմաթիվ տեսություններ, որ այն հոգեբանական, անձի ինքնադրսևորման, իր սեփական ուժի և վերահսկողության դրսևորում է, ոչ թե աղքատության կամ այլ գործոններով պայմանավորված է բռնություն գործադրվում կամ ոչ: Ասվածը փաստվում է նրանով, որ նույն իրավիճակում, նույն գործոնների ազդեցությամբ մի մարդ գործադրում է բռնություն, մյուսը՝ ոչ: Սա է այն բանաձևը, որ բռնության գործադրման վրա ուղղակիորեն չի ազդում աղքատությունը: Իհարկե, այստեղ պետք է նշել բռնության այլ ազդեցության մասին, որ բռնության դրսևորման դեպքում

235. Շուշանիկ Խուրշուդյան, ԴԱՆ, Երևան, 2019, Ս.Դ., 30-35 տարեկան:

այս գործոնն ազդակ է իրավիճակի սրման, խնդիրների առաջացման և ոչ նպաստավոր միջավայրի ստեղծման համար: Բռնության դրսևորումը չպետք է արդարացնել՝ պայմանավորել այլ գործոններով, այդ թվում՝ աղքատությամբ, սակայն այն, իհարկե, հնարավորինս ազդում է՝ նաև համադրվելով այլ գործոնների հետ, կամ ինքնուրույն, և առաջացնում լարվածություն, բռնություն:

«Այցելուների հետ տարբեր հարցեր են քննարկվում, և սոցիալ-տնտեսական հարցերի քննարկումը այսպես է դիտարկվում նրանց կողմից. սկզբում բոլորն էլ պատճառներ են թվարկում, տարբեր հանգամանքներ մեջբերում, որոնք ազդում են իրենց հարաբերությունների վրա: Օրինակ՝ ուտելիքի առկայությունը կամ բացակայությունը նշվում է որպես դրդապատճառ, խնդիր կամ վեճ առաջացնող հանգամանք: Սակայն գրույցի ընթացքում հենց նրանք են փաստում, որ ուտելիքի բացակայությունը կամ այլ կենցաղային հարցերը բռնության գործադրման պատճառ չեն, այլ ցանկացել՝ բռնություն է գործադրել»:

Հոգեբան²³⁶

Հոգեբանական ծառայության համար դիմող անձանց սոցիալական դրության պարզաբանման համար հոգեբանի հետ հարցազրույցի ընթացքում հնչեցրած հարցերի պատասխաններից պարզվեց, որ գործնականում այցելուները միջին վիճակագրական սոցիալ-տնտեսական դրություն ունեցող անձինք են: Այս հանգամանքը կարող է պայմանավորված լինել նախ որոշ սուբյեկտիվ պայմաններով, օրինակ՝ տվյալ հոգեբանի մոտ են այցելել այդ անձինք, կամ պատահականության հարց է: Մեկ այլ պայման կարող է լինել ծառայության վճարելիության հարցը: Սակայն այս դեպքում այս հանգամանքները կարելի է բացառել, քանի որ հարցազրույցն իրականացվել է անվճար հոգեբանական ծառայությամբ:

236. Ծուշանիկ Խուրչուղյան, ԴԱՆ, Երևան, 2019, Ս.Դ., 30-35 տարեկան:

յուններ մատուցող հոգեբանի հետ:

Բռնության և սոցիալ-տնտեսական վիճակի փոխկապակցվածության հարցը, ի թիվս արդեն թվարկվածների, ունի նաև մեկ այլ ասպեկտ` բռնությունը հանդուրժելու հարց: Հոգեբանական այս հարցը տարբեր կերպ է մեկնաբանվում: Այս խնդրի շուրջ հենց հետազոտության քննարկումների մասնակիցների շրջանում տարակարծությունը պայմանավորված է տարբեր երևույթների, ընտանեկան բռնության վրա ազդող գործոնների կամ այլ պատճառների վերաբերյալ հասարակության անդամների (տվյալ դեպքում` հարցման մասնակիցների)` այդ խնդրի մասին ունեցած ընկալումների տարբերությամբ: Այսպես, մասնակիցների մի մասը, որը կարծում էր, որ բռնությունը չպետք է հանդուրժել, ներկայացնում էր այն փաստարկները, որ պետք է մտածել ապագայի մասին, երեխայի և կնոջ անվտանգության ու ազատ ինքնադրսևորվելու մասին, իսկ եթե կինն ունի սոցիալական կամ տնտեսական անկախություն, ապա չպետք է հանդուրժել բռնության որևէ արարք: Կարծիքները տարբերվում էին այն օրինակների շուրջ, որտեղ կինը ներկայացվում էր որպես տնտեսապես կախյալ, սեփական միջոցներից զուրկ: Այստեղ կարծիքները տարբերվում էին, և ավելի շատ նշվում էր, որ պետք է հանդուրժել, քանի որ այդ պարագայում կինը տնտեսական անկախություն չունի: Կարծիքները տարբերվում են նաև` պայմանավորված երեխայի առկայությամբ կամ բացակայությամբ, երեխայի նկատմամբ բռնության գործադրման կամ նման արարքների բացակայությամբ, բռնության դեպքերի շարունակականությամբ կամ ոչ: Փաստորեն ստացվում է, որ տնտեսական անկախությունը և սոցիալ-տնտեսական հարցերի բացակայությունը որոշ առումով վճռորոշ են` հիմնականում պատճառաբանվելով երեխայի համար պատշաճ ապրելու միջոցներ ապահովելու կարիքով:

Իհարկե, երեխաների վրա բռնության դրսևորումը կամ դրա

բացակայությունը չի կարող որոշիչ լինել բռնությունը հանդուրժելու կամ չհանդուրժելու համար, քանի որ, ինչպես արդեն նշվել էր, ընտանեկան բռնության ուղղակի ազդեցությունից զատ այդ երևույթն ունի նաև անուղղակի ազդեցություն երեխաների վրա: Այսինքն՝ բռնության միջավայրում մեծանալով՝ երեխաները ևս անուղղակիորեն ենթարկվում են բռնության, եթե անգամ նրանք ուղղակի բռնության չեն ենթարկվում: Ավելին՝ ցանկացած հարաբերությունում բռնության առկայությունը որևէ կերպ չի կարող արդարացվել այս կամ այն հանգամանքով: Այսինքն՝ բռնությունը չի կարող որևէ կերպ արդարացվել կամ հանդուրժելի դառնալ, այսպես կոչված, «հանուն երեխայի»: «Հանուն երեխաների», նրանց՝ ընտանիքում ապրելու իրավունքի, լիարժեք երկու ծնողների մասնակցությամբ ապահով ապրելու և մեծանալու, ինչպես նաև նրանց կարիքները հոգալու հանգամանքը չի կարող բռնության արդարացում լինել:

Աղքատությունը կամ ֆինանսական խնդիրները կարող են ընտանիքում համերաշխության խաթարման պատճառ լինել: Ընտանիքի առաջ ծառայած՝ հատկապես ֆինանսական խնդիրները կարող են նաև դժվարացնել բռնության ենթարկվողի (հաճախ կնոջ)՝ տնից կամ անհաշտ հարաբերություններից հեռանալը, ոչ միայն իր հնարավորությունների սղության պատճառով: Հատկապես կանայք դա համարում են, այսպես կոչված, յուրօրինակ «դավաճանություն»՝ «տուժողին»՝ ընտանիքից դուրս՝ արտաքին աշխարհում խնդիրներ ունեցողին, քելը: Բռնության ենթարկվողն ինքը, տուժող լինելով, տվյալ դեպքում «տուժող», «տուժված» է համարում բռնություն գործադրողին և համարում է, որ այդ պարագայում «տուժողը», «տուժվածը» վատ վիճակում է, չի կարելի նրան այս վիճակում «դավաճանել», մենակ թողնել խնդիրներին դեմ հանդիման: Դրան ավելանում է մեկ այլ հարց. բռնության ենթարկվողի այն, այսպես կոչված, հույսը, որ բռնություն կիրառողը կարող է փոխվել: Արտաքին այդ խնդիրների, մարտահրավերների ազդեցությամբ նա կարող

Է ավելի հանդուրժող դառնալ, կորցնել իր վերահսկող բնավորությունը և փոխվել, դառնալ ավելի բարի ու մեղմ:

«Մենք նախկին ամուսնուս հետ բնակվում ենք նույն բակում: Նա իր ընտանիքն ունի, իսկ ես հաշմանդամություն ունեցող իմ երեխայի (30 տարեկան տղա) հետ բնակվում եմ կից «դոմիկում»: Խնդիրներ առաջանում են ամեն տեսակ հարցերից: Ցանկացած խնդրով, կենցաղային կարիքների համար անհրաժեշտ հարցով դիմելը բռնության նոր առիթ կարող է լինել: Ինձ ծեծելուց զատ կարող է վնասել երեխայիս, ինչի համար ավելի եմ վախենում: Այլ բնակարան տեղափոխվելու, բնակության վայրը փոխելու հնարավորություն չունեմ, բացի այդ՝ նաև չեմ ցանկանում: Այդ բակում կան նաև այլ հարազատներ, որոնք օգնում են, օգնում են տղայիս հարցերում, իսկ մեկ այլ բնակավայր տեղափոխվել տղայիս հետ պարզապես չեմ կարող և միանշանակ չեմ ցանկանում: Չեմ ցանկանում, որ նա նոր միջավայրում վատ վերաբերմունքի հանդիպի: Այստեղ արդեն հարմարվել եմ այդպես ապրելուն: Վերջին անգամ կռիվը տղայիս դեմ էր արդեն, ինձ ծեծելուց բացի՝ արդեն նաև տղայիս է վտանգ սպառնում: Հիմա, օրինակ, բաց էլեկտրական հոսանքի խնդիր ունեմ, որ իրական վտանգ է իմ և տղայիս համար, քանի որ բաց լարն անցնում է տան մեջտեղով: Ոչ մեկը չկա, որ ինձ օգնի, իսկ նախկին ամուսնուս դիմելը գիտեմ, որ կրկին կռվի առիթ է դառնալու»:

Բռնության ենթարկված կին²³⁷

Բռնության դրսևորման դեպքերը հայտնաբերվում են սոցիալ-տնտեսական տարբեր մակարդակներ ունեցող բոլոր խմբերի շրջանում: Աղքատության մեջ բնակվող կամ տնտեսական ոչ կայուն պայմաններ ունեցող անձինք ուղղակի

237. Ծուշանիկ Խուրշուդյան, ԴԱՆ, Չոփունի, 2019, անանուն, 50-55 տարեկան:

առավել խոցելի են դառնում և տուժում են անհամամասնորեն²³⁸: Ինչ էլ լինի, հաստատված է, որ ռիսկի գործոնները մեծացնում են զուգընկերների միջև բռնության տուժող կամ բռնարար դառնալու հավանականությունը, ուստի դրանց նվազեցումը պետք է կազմի կանխարգելիչ միջոցառումների կարևոր մասը²³⁹:

Ամփոփելով հարկ է ընդգծել, որ ընտանեկան բռնությունն ունի դրսևորման շրջանների առանձնահատկություն՝ սրացումներ և նահանջներ: Ինչպես արդեն նշվեց, այն իշխանության հաստատման և բռնություն գործադրողի կողմից բռնության օբյեկտի նկատմամբ առավելության ընդգծման եղանակ է, որը տարբեր գործոնների, օրինակ՝ աղքատության արդյունքում կարող է բացասական փոփոխությունների ենթարկվել կամ խստանալ: Մինչդեռ միայն այդ գործոնները ընտանեկան բռնության դրսևորման կամ առաջացման պատճառ կամ շարժառիթ ինքնին չեն կարող լինել:

266

Այս համատեքստում հարկ է մտապահել, որ նշվածները սոսկ գործոններ են, որոնք ուղղակի բացասականորեն են ազդում արդեն իսկ գոյություն ունեցող ընտանեկան բռնության երևույթի, իսկողի վրա:

ԱՂՔԱՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԲՈՆՈՒԹՅԱՆ ԿԱՊԸ. ԳՈՐԾՈՆԻ ՓՈԽԱՉԴԵՑՈՒԹՅԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

«Աղքատությունը» բազմաչափ և բազմաշերտ հասկացություն է: Այն ներառում է տարբեր, բազմակի համընկնող զրկանքներ, որոնց անձն առնչվում է: Մարդիկ, ապրելով աղ-

238. Krug, E. (2002). World report on violence and health. Geneva: World Health Organization, pp. 149–181. Available at: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/42495/9241545615_eng.pdf?sequence=1 [Accessed 17.07.2020]

239. World Health Organization (2013). Global and regional estimates of violence against women: prevalence and health effects of intimate partner violence and non-partner sexual violence. Geneva: WHO Press, pp. 2 and 16. Available at: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/85239/9789241564625_eng.pdf?sequence=1 [Accessed 10.08.2020].

քատության մեջ, ունենում են տարբեր խնդիրներ, օրինակ՝ սոցիալականացումը, առողջական խնդիրները, կրթության սահմանափակ հնարավորությունները, ձեռքբերումների նվազ հավանականությունը և այլն²⁴⁰: Այս բաժնի նպատակն է բացահայտել աղքատության և դրանից առաջացող տարբեր հետևանքների՝ որպես ընտանեկան բռնության դրսևորման վրա ազդող գործոնների, այսպես կոչված, փոխազդեցության շրջանը:

Սույն հետազոտության շրջանակներում դիտարկելով, մասնավորապես, աղքատության գործոնի հարցը՝ պետք է նշել, որ աղքատության մեջ ապրելը մեծացնում է բռնության ռիսկը, իսկ ընտանիքում բռնությունը խոչընդոտ է աղքատության վերացման համար: Լինելով մարդու իրավունքների մեծագույն խախտում բռնությունը նաև մեծ խոչընդոտ է աղքատության վերացման համար: Աղքատության մեջ ապրող անձինք ավելի ռիսկային խումբ են բռնության ենթարկվելու հավանականության տեսակետից, իսկ բռնության ենթարկվելը անձին դուրս է թողնում կրթությունից, աշխատելուց, այլ գործունեություն ծավալելուց և անկախ լինելուց, ինչը մեծացնում է ֆինանսապես անկայուն լինելու հարցը՝ հանգեցնելով գուցե նաև աղքատության: Բռնությունը մարդկանց դատապարտում է աղքատության և դրա բազում հետևանքների՝ տնտեսական դժվարությունների, սոցիալական մեկուսացման, հիմնական իրավունքների ժխտման²⁴¹ և այլնի՝ խորացնելով թե՛ առանձին անձանց շրջանակում (օրինակ՝ կանանց և տղամարդկանց միջև), թե՛ առհասարակ հասարակության շրջանակներում գոյություն ունեցող տնտեսական անհավասարությունը: Առանձին խմբեր, օրինակ՝ հաշմանդամություն ունեցող անձինք, ավելի ռիսկային են բռնության ենթարկման

240. Անգլերեն՝ Multidimensional poverty, տե՛ս <https://ophi.org.uk/policy/multidimensional-poverty-index/> [Accessed 10.08.2020].

241. Macy, R. & Goodbourn, M. (2012). Promoting Successful Collaborations Between Domestic Violence and Substance Abuse Treatment Service Sectors: A Review of the Literature. *Trauma, violence & abuse*. 13. pp. 234-51.

տեսանկյունից, ինչն էլ ավելացնում է աղքատության մեջ ապրելու հավանականությունը:

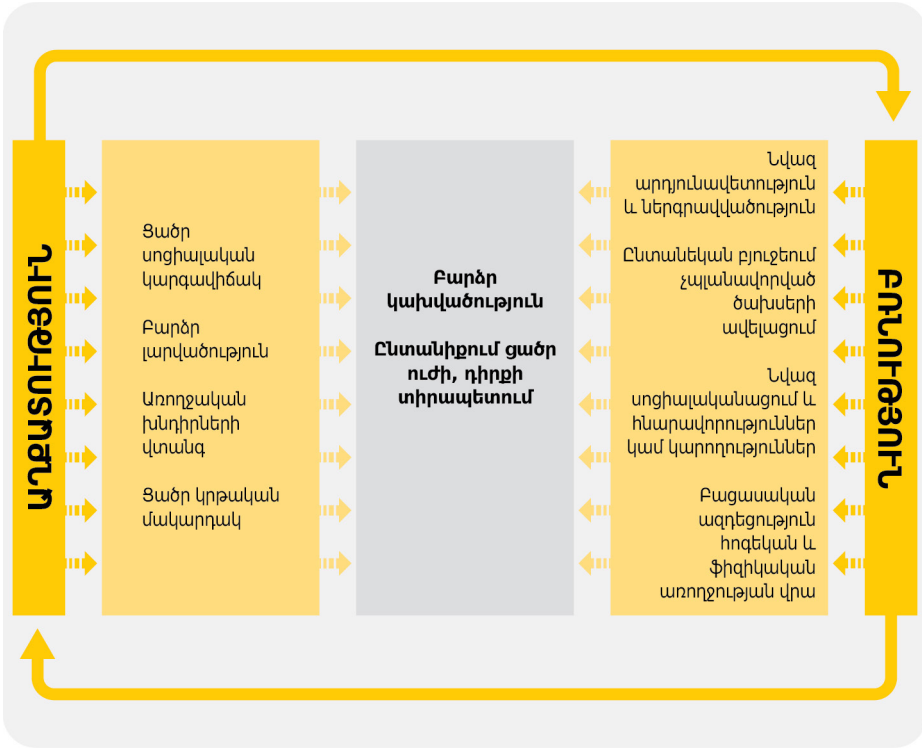
Ընտանեկան բռնության երևույթի վրա ազդեցություն ունեցող գործոններից աղքատությունը խնդիրների, երևույթների փոխհարաբերակցության, փոխկապակցվածության յուրօրինակ շրջապատույտ է ստեղծում (տե՛ս Պատկեր 5): Սույն ուսումնասիրության շրջանակներում պատկերվել է բռնության և աղքատության, այսպես կոչված, փոխազդեցության շրջանը: Նման պատկերը ավելի տեսանելի է ներկայացնում սույն բաժնում ներկայացվող փոխադարձ կապվածության հարցերը:

Պատկեր 5

Աղքատության և բռնության կապի ուսումնասիրության այս համատեքստում անհրաժեշտ է անդրադառնալ ստորև նշված խնդիրներին: Դրանք դիտարկվել են հետևյալ տրամաբանությամբ. ինչպե՛ս են աղքատությունը և բռնությունն ազդում ներքոհիշյալ խնդիրների վրա, դրանցից ո՛ր մեկն է այդ խնդիրների առաջացման պատճառ հանդիսանում: Այսինքն՝ աղքատությունն է առաջացնում այդ խնդիրները

որպես հետևանք, թե՞ բռնությունն է դրանց պատճառ հանդիսանում՝ հանգեցնելով աղքատության:

Պատկեր 6

Պատկեր 6-ը ներկայացնում է ընտանեկան բռնության երևույթի վրա ազդեցություն ունեցող գործոնների և աղքատության փոխհարաբերությունը: Բացահայտվում է բռնության և աղքատության փոխկապակցվածության, փոխազդեցության յուրօրինակ շրջապտույտ: Նախ պատկերը դիտարկենք ձախից աջ. այն ցույց է տալիս, թե աղքատությունն ի՞նչ ազդեցություն, ի՞նչ հետևանքներ կարող է ունենալ:

Այսպես՝ աղքատությունը հանգեցնում է անձի ցածր սոցիալական կարգավիճակի: Հաճախ աղքատությունը և այդ միջավայրում բնակվելը հանգեցնում են մի շարք խնդիրների, որոնցից էլ առաջանում է այդ միջավայրում բնակվող անձանց համար լարվածությունը: Աղքատության, ֆինանսական ռեսուրսների, այլ հնարավորությունների բացակայութ-

յան հետևանքով հաճախ մարդիկ կանգնում են խնդիրների առջև և, հնարավորությունների բացակայության պատճառով, չեն կարողանում դրանց համար լուծումներ գտնել, և այս անելանելի վիճակը աղքատ և այդ միջավայրում բնակվող անձանց համար հանգեցնում է բարձր լարվածության, նյարդային, ընկճված կամ գրգռված հոգեվիճակի:

Աղքատությունից բխող խնդիրներից են առողջական խնդիրները: Աղքատությունից բխող խնդիրները կարող են հանգեցնել առողջական վիճակի վատթարացման, առողջության քայքայման: Աղքատությունից բխող գործոններն ազդում են անձի առողջության վրա, և այստեղ մեկ այլ խնդիր է ավելանում՝ բժշկական ծառայությունների մատչելիությունը: Սոցիալ-տնտեսական խնդիրները ոչ միայն առողջության քայքայմանը նպաստող գործոն կարող են լինել. ֆինանսական միջոցների բացակայությունը նաև աղքատության մեջ ապրող մարդկանց համար բժշկական ծառայություններից օգտվելու խոչընդոտ է: Վերջիններս հաճախ առողջական խնդիրների առկայության դեպքում չեն դիմում բժշկական օգնության դրա ծախսերը հոգալ չկարողանալու պատճառով:

Մեկ այլ խնդիր, որին հանգեցնում է աղքատությունը, կրթության ցածր մակարդակն է: Տարբեր պատճառներով (ֆինանսական ռեսուրսներ, գիտակցության ցածր մակարդակ, գոյության խնդիրները հոգալու կարիքի առկայության պարագայում կրթությունն ստանալը ստորադասելը այլ աշխատանք կատարելուց և վաստակելուց) այդ միջավայրում ապրող անձինք դուրս են մնում կրթությունից, ինչը նաև ազդում է նրանց գիտակցության, իրավագիտակցության մակարդակի վրա:

Այսպես՝ աղքատության բերած այդ բոլոր գործոնները (ցածր սոցիալական կարգավիճակը, բարձր լարվածությունը, առողջական խնդիրների վտանգը, ցածր սոցիալական մակարդակը) ընտանիքի անդամ աղքատ մարդու վրա ազդում են՝ դարձնելով նրան այլ անձից, ընտանիքում հիմնական

վաստակողից բարձր կախվածությունն ունեցող և ընտանիքում ցածր ուժի, դիրքի կրող:

Այս բոլոր գործոններն իրենց ազդեցությունն են ունենում անձի՝ բնության ենթարկվելու հավանականությունը մեծացնելով: Բնությունն ուժի, իշխանության և բնությունն գործադրողի կողմից բնության ենթարկվողի նկատմամբ վերահսկման հաստատման երևույթ է, և այս բոլոր հետևանքները, խնդիրները, որ աղքատությունը բերում է, նպաստում են բնությունն գործադրելուն և հեշտացնում են բնությունն գործադրելի աղքատության մեջ բնակվող անձի նկատմամբ:

Նույն կերպ բնությունը, բնության ենթարկվելը ազդում է բնության ենթարկվող մարդու վրա: Բնության ենթարկողը բնության գործադրման հետևանքով ունենում է նվազ արդյունավետություն: Ճնշված հոգեվիճակի, բնությունից առաջացած առողջական խնդիրների, վախի, լարվածության և այլ պատճառներով անձը չի կարողանում ազատ գործել, ինքնադրսևորվել, տան գործերով զբաղվել կամ անել այն, ինչ նրանից պահանջում է բնությունն գործադրողը: Բնության ենթարկող անձը ընտանեկան հարցերում ևս ներգրավվածություն չունի, քանի որ հենց նշված պատճառներով չի կարողանում ինքնադրսևորվել, կամ նրա կարծիքը հաշվի չի առնվում:

Հաջորդ խնդիրն այն է, որ բնության գործադրումը հանգեցնում է ընտանեկան բյուջեում չալանավորված ծախսերի: Բնությունն ունենում է երկարատև և կարճատև հետևանքներ առողջության վրա, իսկ բժշկական ծառայությունների համար պետք է վճարել: Բնության հետևանքով տնային պարագաները և առհասարակ գույքը կարող են վնասվել, վերականգնումը ևս ծախսերի ավելացում է ենթադրում:

Բնությունը բացասական հետևանք է ունենում անձի ինքնադրսևորման, հասարակությունում ինտեգրման վրա: Բնության ենթարկվող անձինք ունենում են ցածր սոցիա-

լականացում, հնարավորություններ ու կարողություններ, քանի որ հենց բռնության հետևանքով նրանք չեն կարողանում (կամ նրանց բռնարարն արգելում է) աշխատել, սովորել, կրթական կամ այլ զարգացման ծրագրերի մասնակցել, շփվել, ունենալ աշխատանքային կամ այլ շփման շրջանակ, ծանոթություններ, ինչից էլ տուժում է նրանց կարողությունների զարգացումը, հնարավորությունների ստեղծումը և հասարակությունում ինքնադրսևորումը՝ հանգեցնելով նաև ֆինանսական ռեսուրսների բացակայության:

Բռնությունը բացասաբար է ազդում անձի ֆիզիկական և հոգեկան առողջության վրա, ինչը ոչ միայն լրացուցիչ ծախսեր է ավելացնում, ինչպես արդեն վերևում նշվեց, այլև խնդիրներ է առաջացնում անձի՝ աշխատելու, կրթությամբ զբաղվելու, գործունեություն ծավալելու կամ այլ կերպ գումար վաստակելու հնարավորության վրա: Առողջական խնդիրները խոչընդոտում են ազատ գործունեություն իրականացնել և ապրուստի միջոց վաստակել աղքատությունից զերծ մնալու կամ դրանից ազատվելու համար:

Ամփոփելով՝ պետք է նշել, որ բոլոր այս գործոնները, որոնց հանգեցնում է բռնությունը, նպաստում են աղքատության խորացմանը: Բռնության ենթարկվելու հետևանքով անձը, չունենալով ինքնադրսևորվելու հնարավորություն, չաշխատելով, շփումներ չունենալով, նվազ հնարավորություններով, ֆիզիկական ու հոգեկան առողջության խոչընդոտների պատճառով ֆինանսական կամ այլ ռեսուրսներ ու հնարավորություններ չի ունենում դատապարտվելով աղքատության:

Ընտանեկան բռնության կամ աղքատության երևույթների վրա որպես գործոն մեծապես ազդում է կրթության մակարդակը: Հաճախ աղքատության պատճառ է դառնում կրթության, հմտությունների պակասը: Կրթության կամ անհրաժեշտ տեղեկացվածության բացակայության հետևանքով անձինք հաճախ ենթարկվում են բռնության անզամ առանց այդ մասին գիտակցելու: Կրթության բացակայությունը, ան-

տեղյակությունը ավելի կախյալ են դարձնում անձին և ին-
դիքների դեպքում դժվարացնում դրանցից ազատվելու կամ
դրանք լուծելու հնարավորությունները: Այդ նպատակով
կարևոր է անդրադառնալ կրթությունից դուրս մնալու կամ
զբաղվածության հարցերին:

Երեխաների և ոչ միայն նրանց՝ կրթությունից դուրս մնալու
պատճառները տարբեր են, ինչպես, օրինակ՝ ոչ բավարար
սոցիալական պայմանները, հաշմանդամությունը, ուսում-
նական հաստատությունների՝ բացակայություններին ոչ
պատշաճ արձագանքելը, երեխաներին գյուղատնտեսական
կամ այլ աշխատանքներում ներգրավելը, իսկ առանձին էթ-
նիկ խմբերի դեպքում՝ նաև վաղ ամուսնությունը:

Աշակերտների՝ ուսումնական կարգի թողնելու պատճառները
տարբեր են, սակայն ըստ ՀՀ ազգային վիճակագրական ծա-
ռայության «Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքա-
տությունը» 2018 թվականի զեկույցի՝ սոցիալ-տնտեսական
վատ պայմանների պատճառով ամենաշատ թվաքանակով
աշակերտներն են դուրս մնում կրթությունից: Սոցիալ-տնտե-
սական վատ պայմանները կրթության իրավունքի իրակա-
նացումը խոչընդոտելու հիմնական պատճառն են, քանի որ
կրթությունից դուրս մնացած 274 երեխայից 179-ը դուրս է
մնացել հենց այդ պատճառով²⁴²:

Կրթության իրավունքի իրականացումը չափազանց կար-
ևոր է անձի զարգացման, կայունացման տեսանկյունից, այն
նաև հետագա կյանքի ձևավորման հիմնաքարային երաշ-
խիք է: Այլ կերպ ասած՝ կրթության, կրթական աստիճան-
ների բարձր մակարդակի ձեռքբերումները հետագայում
երաշխավորում են անձի աշխատանքի ազատ իրավունքի
իրականացմամբ սեփական անձի զբաղվածության ապա-
հովումը, ինչը նպաստում է հետագայում տնտեսական կամ

242. Տե՛ս ՀՀ վիճակագրական կոմիտե (2019), «Հայաստանի սոցիալական
պատկերը և աղքատությունը» վիճակագրական վերլուծական զեկույց: Երևան,
ՀՀ ԿԿ, էջեր 140-195: Հասանելի է՝ <https://www.armstat.am/am/?nid=81&id=2095>
[դիտվել է 16.07.2020]:

այլ կախվածության մեջ չհայտնվելուն: Բացի դրանից՝ սույն համատեքստում գիտակցության, ընդհանուր զարգացվածության բարձրացմանն ուղղված քայլերը նշանակալից են թե՛ բռնությունից զերծ ապրելու, դրա կանխարգելման, թե՛ բռնության և դրա հետևանքով առաջացած խնդիրների ճիշտ հաղթահարման համար:

Աղքատության մեջ ապրող բռնության զոհը «փախուստի», բռնությունից զերծ, ազատ ապրելու ավելի քիչ հնարավորություն ունի: Այս խնդիրն աղքատության և բռնության միջև թերևս ամենաակնհայտ կապն է: Նախ և առաջ նման իրավիճակում գտնվող՝ բռնության ենթարկված անձը հաճախ մեծ, մասնավորապես՝ ֆինանսական կախվածություն է ունենում բռնություն կիրառողից, կամ նրանց վաստակած գումարը կամ այլ միջոցները կառավարվում են կամ բռնություն գործադրողի տիրապետման ներքո են լինում: Հաճախ դրամական միջոցների, կացության վայրի, սննդի բացակայությունը, երեխաների համար ապրուստի միջոցի հայթայթման խնդիրներն են դառնում այն հիմնական պատճառները, որ բռնության ենթարկված անձը շարունակում է մնալ այդ նույն միջավայրում: Այս խնդիրն ավելի էսկալացվում է, երբ բռնության ենթարկված անձը՝ հիմնականում կինը, աջակցություն չի ունենում իր ընտանիքի անդամների կամ հարազատների կողմից: Ստեղծվում է մի իրավիճակ, երբ բռնության ենթարկված անձը, չունենալով ֆինանսական միջոցներ, մնում է բռնության և անառողջ հարաբերություններում միայն իր երեխաների համար կեցության անհրաժեշտ պայմանների ապահովման համար:

Մեկ այլ պատճառ է ամոթանքի և խարանի ենթարկվելուց խուսափելու համար այդ հարաբերություններում մնալը, քանի որ հասարակությունում արմատավորված կարծրատիպերի հետևանքով դեռևս շարունակում են ամոթ և անընդունելի համարվել կնոջ ամուսնալուծությունը և հայրական ընտանիք վերադառնալը: Շատ հաճախ կնոջ ընտանիքը չի

ընդունում նման վերադարձը, ուստի չունենալով սեփական բնակության վայր կամ անկախ ապրելու համար ֆինանսական միջոցներ՝ բռնության ենթարկված կինը շարունակում է մնալ այդ հարաբերություններում՝ բռնություն կիրառողի կողքին:

Աղքատության մեջ ապրող անձինք ավելի ռիսկային են բռնության և շահագործման (թրաֆիքինգ և շահագործման այլ տեսակներ) ենթարկվելու տեսանկյունից: Դրանք ծնող պատճառները կարող են լինել շատ տարբեր, սակայն տնտեսական կայունության բացակայությունը կամ սոցիալ-տնտեսական այլ խնդիրներ բռնության այս տեսակի խթանման ազդեցիկ գործոններ են: Կանայք, և ոչ միայն նրանք, ապրուստի միջոց փնտրելիս կարող են ենթարկվել սեռական շահագործման, հարկադիր աշխատանքների կատարման կամ թրաֆիքինգի այլ տեսակների:

Բռնությունն ունի սոցիալական և տնտեսական մեծ «գին»:
Այս երևույթը բացասաբար է ազդում բռնության ենթարկված անձի ֆիզիկական և հոգեկան առողջության վրա՝ առաջացնելով երկարատև բուժման կարիք: Բռնության ենթարկված անձինք բուժական ծառայությունների նպատակով դիմում են բժշկական հաստատություններ, ինչը ֆինանսական ծախսեր է առաջացնում այդ անձանց համար:

Մեկ այլ խնդիր է առողջապահական ծառայությունների անմատչելիությունը: Դա ակներև է հատկապես գյուղական բնակավայրերում և փոքր քաղաքներում, որտեղ մի շարք առողջապահական ծառայություններ մատչելի չեն, ինչի հետևանքով բռնության ենթարկված անձինք առողջության պահպանման իրենց իրավունքը լիարժեք իրացնելու նպատակով ստիպված են մեկնել այլ բնակավայրեր, մասնավորապես՝ մարզկենտրոններ կամ երևան: Նշվածը լրացուցիչ ֆինանսական բեռ է ավելացնում: Այս խնդիրներին ավելանում է նաև մասնագետների պակասը, նրանց մասնագիտական ոչ լիարժեք պատրաստվածությունը կամ բժշկական

Էթիկայի խախտմամբ դրսևորված խտրական վերաբերմունքը:

Բռնության հետևանքները, անգամ ոչ ակնհայտ դրսևորմամբ, անկասկած հետք են թողնում անձի առողջության վրա, և տևական ժամանակ ու համալիր մասնագիտական ծառայություններ են անհրաժեշտ դրանց վերացման համար: Այդ նպատակով, ինչպես նաև հաշվի առնելով բռնության ենթարկված անձանց առավել խոցելիությունը, պետությունը պետք է ապահովի համալիր ու լիարժեք աջակցության տրամադրումը՝ թեթևացնելով բռնության ենթարկված անձի առջև ծառայող ֆինանսական բեռը:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ ԱՐՁԱՆԱԳՐՎԱԾ ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԲՈՆՈՒԹՅԱՆ ԵՐԵՎՈՒՅԹԻ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՀԱՄԱԿԱՐԳԱՅԻՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

276

Հետազոտության իրականացման ընթացքում վեր հանված հարցերի ուսումնասիրությունը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության համակարգը դեռևս թույլ է Հայաստանում, և շարունակում են խնդրահարույց մնալ շատ հարցեր: Դեպքերի ուսումնասիրության արդյունքում կարող ենք ներկայացնել մի շարք համակարգային խնդիրներ: Այդ խնդիրներից են.

- ընտանեկան բռնության դեպքերի դեմ պայքարի և կանխարգելման հարցում օրենսդրական թերի կարգավորումները, օրենսդրական բացերը, կարգավորումների կիրարկման բացակայությունը կամ դրույթների խնդրահարույց սխալ կիրառումը.
- տուժողներին պետության կողմից տրամադրվող ծառայությունների բացակայությունը.
- իրավագիտակցության անհամարժեք մակարդակի և կրթական անհրաժեշտ մակարդակի պակասը.
- ընտանեկան հարցերին պետության միջամտության

հանդեպ անվստահությունը.

- պետական իրավասու մարմինների ոչ բավարար մասնագիտական պատրաստվածության աստիճանը, մասնագետների կարողությունների զարգացման անհրաժեշտությունը.
- հասարակությունում առկա կարծրատիպերը և արմատավորված գենդերային դերաբաժանումը.
- ընտանեկան բռնության դեպքերի վերաբերյալ ճշգրիտ վիճակագրական տվյալների բացակայությունը:

Այս բոլոր խնդիրները, ըստ էության, ազդում են նաև անձանց՝ արդարադատության մատչելիության իրավունքի իրացման վրա, որն էլ իր հերթին բերում է մի շարք իրավունքների խախտման և այդ խախտված իրավունքների վերականգնման դժվարությունների:

ԸՆՏԱՆԵԿԱՆ ԲՈՆՈՒԹՅԱՆ ԴԵՍ ՊԱՅՔԱՐԸ ԵՎ ԴՐԱ ԿԱՆԽՄԱՆՆ ՈՒՂԴՎԱԾ ԱՆՀՐԱԺԵՇՏ ԶԱՅԼԵՐ. ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՊՈԶԻՏԻՎ ՊԱՐՏԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ընտանիքն անձանց միությունն է, որոնք իրար հետ կապված են ամուսնական կապով, ազգակցական (արյունակցական) կապերի կամ օրենքի ուժով (որդեգրում, դաստիարակության նպատակով երեխային ընտանիք ընդունելը) ընտանեկան հարաբերությունների մեջ են: ՀՀ Սահմանադրությունը մի շարք այլ երաշխիքների ամրագրմամբ, 16-րդ հոդվածի համաձայն, սահմանել է, որ մայրությունը և մանկությունը պետության հատուկ պաշտպանության և հովանավորության ներքո են: Սահմանադրությամբ նման նորմի ամրագրումը մեծապես ընդգծում է պետության՝ ընտանիքի պաշտպանության և հովանավորության պարտավորությունը:

Սահմանադրական նման նորմի սահմանմամբ ամրագրվել են չափորոշիչներ, որոնք պետությունն իր քաղաքականության միջոցով պետք է իրականացնի: Այն է՝ ապահովի

տնտեսական, սոցիալական ու մշակութային ոլորտներում կենսական պահանջմունքները բավարարելու նպատակով անձի ազատությունների դրսևորման համար հնարավորությունների ստեղծում: Իհարկե, թվարկված տնտեսական, սոցիալական ու մշակութային ոլորտներում իրավունքների իրականացումն ուղղակիորեն կապված է պետության տնտեսական ու նյութական հնարավորություններին, և այդ իրավունքների պաշտպանության հարցում պետությունը լայն հայեցողություն ունի:

Սա, իհարկե, չի նշանակում յուրաքանչյուր անձի կամ քաղաքացու համար նյութական կարիքների բավարարում, այլ պետությունը պարտավորություն է կրում ապահովել անձանց ազատությունների և իրավունքների իրականացման նպաստավոր պայմաններ:

Այս դրույթի մեկնաբանությունը նշանակում է, որ ամրագրված «սոցիալական պետությանը» կամ վերոհիշյալ արժեքների պաշտպանությանը վերաբերող դրույթները միջազգային, ինչպես նաև ներպետական օրենսդրական շրջանակներում սահմանում են, որ պետությունը պարտավորություն է կրում ապահովելու ընտանիքի լիակատար կեցության, ամբողջական ներուժի ազատ իրականացման համար պայմաններ:

Պետությունը, փաստորեն, այս դրույթների ուժով կրում է պարտականություն՝ նպաստելու ընտանիքի կեցության ապահովմանը, հավասարության սահմանմանը, խտրականության արգելմանը՝ սկսելով ընտանիքից, անցնելով համայնք և հասարակություն: Այն նաև յուրաքանչյուր անձի, այդ թվում՝ ընտանիքի յուրաքանչյուր անդամի հիմնական իրավունքների ու ազատությունների իրականացման երաշխավոր է, ինչը բխում է Սահմանադրության մի շարք դրույթներից, ինչպես նաև միջազգային փաստաթղթերով ստանձնած պարտավորություններից:

Ընտանիքները կարող են տարբեր մարտահրավերների և խնդիրների առնչվել, երբ առաջ է գալիս ընտանիքի առան-

ծին անդամների իրավունքների պաշտպանության և պահպանության՝ պետության պոզիտիվ պարտականությունը, որն ամրագրված է մասնավորապես, ՀՀ Սահմանադրության՝ մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքները և ազատությունները սահմանող 2-րդ գլխում՝ մի շարք իրավունքներ և ազատություններ սահմանող հոդվածներում:

Պետության պաշտպանության գործառույթի, պոզիտիվ պարտավորությունների իրականացման համար անհրաժեշտ է խնդիրների լուծմանն ուղղված մի շարք ձեռնարկումների իրականացում:

ԱՌԱՋԱՐԿՆԵՐ

Առաջարկները գործողությունների, քայլերի մի ամբողջ համակարգ են ներառում քաղաքականություն մշակողների, ոլորտի պատասխանատուների և ընդհանուր իրավասու մարմինների համար: Այն կօգնի համակարգված կերպով իրականացնել քայլերի քարտեզագրում, պլանավորում, մշտադիտարկում, ծրագրային քայլերում միջամտություն և դրանց արդյունավետության գնահատում՝ ուղղված ընտանեկան բռնության դեմ պայքարին և դրա կանխարգելմանը:

Օրենսդրական դաշտի կատարելագործում.

1. «Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության կանխարգելման ու դրա դեմ պայքարի մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիայի վավերացում: ՀՀ կողմից այն ստորագրվել է 2018 թվականին, սակայն դեռ չի վավերացվել:
2. Ընտանիքում բռնության արարքի քրեականացում:
3. Բռնության բոլոր տեսակների քրեականացում:

Ընտանիքում բռնությունը դեռևս քրեականացված չէ ներպետական օրենսդրությամբ: Միջազգային փաստաթղթերում մի շարք այլ արարքներ (ընտանեկան բռնություն (հոգեբա-

նական, ֆիզիկական, սեռական բռնություն), հետամտում, հարկադիր ամուսնություն և այլն) քրեականացված են, ինչպես նաև դրանց քրեականացման պահանջ է ամրագրված այդ նույն փաստաթղթերում: Թե՛ ընտանեկան բռնության, թե՛ այլ արարքների քրեականացումը միջազգային փաստաթղթերից բխող սկզբունքների և չափանիշների պահանջ է: Այն ամրագրված է «Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության կանխարգելման ու դրա դեմ պայքարի մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիայում, որը ՀՀ կողմից ստորագրվել է 2018 թվականին, սակայն դեռ չի վավերացվել:

Արարքների քրեականացման երկու եղանակ կա, որոնք են՝ ա) ընտանեկան բռնությունը՝ որպես առանձին հանցակազմ Քրեական օրենսգրքում սահմանելը կամ բ) տարբեր՝ արդեն իսկ գործող հանցակազմերը առանձին մասով լրացնելը, որը, որպես ծանրացնող հանգամանք, կամրագրի ընտանեկան կապը:

280

Միջազգային լավագույն փորձի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ արարքի քրեականացման գոյություն ունեցող երկու եղանակներն արդյունավետ են, և դրանց ընտրությունը միայն ներպետական օրենսդրական կարգավորումներին, մասնավորապես, ազգային քրեական օրենսգրքի տրամաբանությանը համապատասխանության ընտրության հարց է:

4. «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքի կատարելագործում:

Վերանայել և մշակել «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ և լրացումներ կատարելու մասին օրենքի նախագիծ, որը կընդլայնի «ընտանիքի անդամներ» հասկացությունը և կվերացնի պաշտ-

պանության տարբեր միջոցների կիրառման գործնականում առաջացող խնդիրները:

5. Ընտանեկան բռնության դեմ պայքարի և դրա կանխարգելման ազգային ռազմավարության և դրան կից գործողությունների ծրագիրը հաստատող իրավական ակտի ընդունում:

Ընտանեկան բռնությունը տարբեր ասպեկտներ ներառող խնդիր է, ուստի այս արատավոր պրակտիկայի դեմ պայքարը պետք է իրականացվի համապարփակ ձևով: Անհրաժեշտ է մշակել և ընդունել ընտանիքում բռնության կանխարգելման, դրա դեմ պայքարի և բռնությունից տուժած անձանց պաշտպանության համար առանձին ռազմավարություն և համապարփակ գործողությունների ծրագիր:

6. Իրականացնել իրավասու մարմինների մասնագիտական գիտելիքների, կարողությունների զարգացմանն ուղղված պարբերական և շարունակական իրազեկման աշխատանքներ:

Ընտանեկան բռնության դեմ պայքարում և կանխարգելման նպատակով անհրաժեշտ է բազմակողմանի մոտեցում, քանի որ օրենսդրական դաշտի կատարելագործմամբ հստակ կարգավորումների սահմանումը համակարգային պայքարի մի մասնիկ է, միայն դա խնդրի լուծում չի կարող լինել: Օրենսդրական լիարժեք կարգավորումների ամրապնդումը մի խնդիր է, իսկ դրանց համընդհանուր սկզբունքներին ու չափանիշներին համապատասխան ճիշտ կիրառումը` մեկ այլ:

Իրավասու մարմինների ներկայացուցիչները հասարակությունում արմատավորված կարծրատիպերի կրողներ են, ինչը գործնականում խոչընդոտ է տուժողներին պաշտպանություն տրամադրելու իրենց պարտականությունների կատարման համար: Կարծրատիպային մոտեցումներ են դրսևորվում նաև դատական համակարգում, ինչի մասին բարձրաձայնում են հասարակական կազմակերպությունները: Հաճախ

Նրանք ևս թերահավատությամբ են մոտենում ընտանիքում առաջացած խնդիրներին: Նրանցից շատերը ևս հասարակությունում ընդունված այն կարծրատիպի կրողներն են, որ նման հարցերը ներընտանեկան խնդիրներ են և պետք է լուծվեն հենց ընտանեկան միջավայրում:

Դեպքերի ոչ պատշաճ արձագանքման հետևանք են դառնում նաև տուժողի կողմից քրեական հետաքննություն իրականացնելու համար դիմում ներկայացնելը և դրանցից հրաժարվելը: Լինում են դեպքեր, որ տուժողները հետ են վերցնում իրենց հայտարարությունը, ինչը կարող է կրկնվել մի քանի անգամ՝ հանգեցնելով իրավապահ մարմինների ներկայացուցիչների, այսպես կոչված, զգոնության նվազեցման, երբ իրավապահ մարմնի ներկայացուցիչը մի քանի անգամ դիմում ներկայացնելու և հետ վերցնելու հետևանքով կասկածում է տվյալ ընտանիքում խնդրի առկայությանը: Նման քայլի պատճառներ են երեխաները, վախը, ապագայի նկատմամբ անվստահությունը և, իհարկե, հասարակության կողմից խարանավորվելը: Սակայն ընտանեկան բռնության դեպքերի մասին հայտնելը, դիմում ներկայացնելը և հետո դրանից հրաժարվելու, հետ վերցնելու անընդհատ կրկնվող գործողությունը չի կարող իրավապահ մարմինների՝ իրենց լիազորությունների ոչ լիարժեք կատարման արդարացում լինել:

Իրավասու մարմինների թերի մասնագիտական կարողությունները և ոլորտի գիտելիքները չափազանց վտանգավոր են, նախ, հենց բռնությունից տուժած անձի իրավունքների պաշտպանության տեսանկյունից: Դրանց բացակայությունը կրկնակի բացասական ազդեցություն է ունենում տուժողի վրա, քանի որ, մի կողմից, խախտվել են նրանց իրավունքներն ու ազատությունները, մյուս կողմից՝ դրանք առաջ են բերում արդարադատության մատչելիության իրավունքի իրացման խոչընդոտներ՝ հանգեցնելով խախտված իրավունքների վերականգնման դժվարությունների:

7. Պետական իրավասու մարմինների, ստորաբաժանումների միջև համագործակցության ամրապնդում և դրա արդյունավետության բարձրացում:

Համագործակցությունն չկա թե՛ տարբեր մարմինների, թե՛ տվյալ մարմնի տարբեր մասնագիտացում ունեցող ստորաբաժանումների միջև: Օրինակ՝ նման համագործակցության իրականացումը ՀՀ ոստիկանությունում կարգավորվում է ՀՀ ոստիկանության պետի հրամանով, սակայն գործնականում առաջանում են բազմաթիվ խնդիրներ: Չոհակենտրոն և տուժողների կարիքներին համապատասխան մասնագիտական օգնության տրամադրման, անձին ճիշտ ուղղորդման և ենթադրյալ տուժողին աջակցության տրամադրման, ինչպես նաև բռնարարի համար սոցիալական ծրագրերի իրականացման համար չափազանց կարևոր է համագործակցության անխափան իրականացումը:

«Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիայի 5-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ մասնակից պետությունները պետք է ձեռնարկեն օրենսդրական և այլ բնույթի անհրաժեշտ բոլոր միջոցները՝ ցուցաբերելու պատշաճ ջանասիրություն պետության անունից հանդես չեկող անձանց կողմից կատարվող բռնության այն արարքները կանխելու, դրանց նկատմամբ քննություն իրականացնելու, պատասխանատվության ենթարկելու և հատուցում ապահովելու ուղղությամբ, որոնք մտնում են կոնվենցիայի գործողության շրջանակների մեջ: Ավելին՝ նշյալ կոնվենցիայի 7-րդ հոդվածի համաձայն՝ «մասնակից պետությունները պետք է ապահովեն, որպեսզի բռնության ենթարկված անձի իրավունքները դիտարկվեն որպես բոլոր միջոցների կենտրոնում գտնվող և իրականացվեն բոլոր շահագրգիռ գերատեսչությունների, ինստիտուտների և կազմակերպությունների միջև արդյունավետ համագործակցության միջոցով: Սույն հոդվածի ներքո ձեռնարկված բոլոր միջոցառումները

պետք է ընդգրկեն բոլոր շահագրգիռ դերակատարներին, ինչպիսիք են՝ պետական, համապետական, տարածքային և տեղական մարմինները, մարդու իրավունքների ազգային ինստիտուտները և քաղաքացիական հասարակության կազմակերպությունները»:

Պետության կողմից նախաձեռնվող (pro-active) ծառայությունների ապահովումը սահմանված է նաև «Բռնությունից կանանց պաշտպանության մասին» Եվրոպայի խորհրդի Նախարարների կոմիտեի թիվ (2002)5 հանձնարարականի 3-րդ կետում, 58-րդ կետի «դ» ենթակետում: Բացի դրանից՝ «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքի 13-րդ հոդվածով ամրագրվում են ընտանիքում բռնության կանխարգելումը և ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանությունն իրենց գործառույթների շրջանակներում իրականացնող իրավասու պետական մարմինները, որոնց թվում է նաև ՀՀ ոստիկանությունը: Նույն հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն՝ պետական և տեղական ինքնակառավարման մարմիններն իրենց լիազորությունների շրջանակներում աջակցում են ընտանեկան բռնության դեմ պայքարին և այդ բնագավառում համագործակցում են լիազոր մարմնի հետ: Ստացվում է, որ նշյալ օրենքը ևս նախատեսում է ընտանեկան բռնության ենթարկված անձանց տրամադրվող բազմամասնագիտական աջակցություն:

8. Վիճակագրության վարում:

Ընտանեկան բռնության դեպքերի վերաբերյալ ճշգրիտ վիճակագրություն վարելն առանցքային բնույթ ունի խնդրի դեմ պայքարում: Պետք է տիրապետել խնդրի հստակ պատկերին և ծավալին, որպեսզի պատշաճ պայքար և կանխարգելման աշխատանքներ իրականացվեն:

Հայաստանում ընտանեկան բռնության դեպքերի միասնական վիճակագրության վարման բացակայության մասին շա-

րունակաբար բարձրաձայնվել է ազգային ինստիտուտների, ինչպես նաև հասարակական և միջազգային կազմակերպությունների կողմից²⁴³: Հետազոտությունը նույնպես ցույց է տալիս, որ պետական իրավասու մարմինների և հասարակական կազմակերպությունների տվյալները տարբերվում են:

Խնդրի լուծման նպատակով և ի կատարումն «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքի 14-րդ հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետի՝ համաձայն որի՝ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը՝ որպես լիազոր մարմին, իրականացնում է ընտանիքում բռնության դեպքերի կենտրոնացված հաշվառում կառավարության որոշմամբ սահմանված կարգով, 2019 թվականի հոկտեմբերին ընդունվեց ՀՀ կառավարության «Ընտանիքում բռնության դեպքերի կենտրոնացված հաշվառման կարգը սահմանելու մասին» 2019 թվականի հոկտեմբերի 10-ի N 1381-Ն որոշումը: Սակայն այն դեռ գործնական կիրառում չի ստացել, որպեսզի բացահայտվի դրա արդյունավետությունը:

Ընտանեկան բռնության դեպքերի կենտրոնացված հաշվառման կարգի ընդունումը առաջին կարևոր քայլն է, սակայն կարգի վարման ճշգրտության և հստակության արդյունավետության մաքսիմալացման ուղղությամբ ձեռնարկումներ պետք է իրականացվեն:

9. Հաշվառման պատշաճ իրականացում: Իրավասու մարմնի կողմից պետք է դրսևորվի պատշաճ ջանասիրություն ընտանեկան բռնության կանխարգելիչ հաշվառման իրականացման համար:

Ըստ «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին»

243. Տե՛ս Կանանց նկատմամբ խտրականության բոլոր ձևերի վերացման ՄԱԿ-ի կոմիտեի եզրափակիչ դիտարկումներ (CEDAW/C/ARM/CO/5-6), կետ 37:

ՀՀ օրենքի 11-րդ հոդվածի 1-ին մասի՝ այն անձը, ով ընտանիքում բռնություն է գործադրել, և ում նկատմամբ կայացվել է նախազգուշացման, անհետաձգելի միջամտության կամ պաշտպանական որոշում, ՀՀ ոստիկանության կողմից վերցվում է կանխարգելիչ հաշվառման: Նույն կարգավորումը գործում է նաև ընտանիքում բռնության հետ կապված հանցանքի համար դատվածություն ունեցող չափահաս անձի պարագայում: Կանխարգելիչ հաշվառման շրջանակում չափահաս անձի կողմից ընտանիքում բռնություն գործադրելը կանխարգելելու նկատմամբ մշտադիտարկումն իրականացնում է «Սոցիալական աջակցության մասին» ՀՀ օրենքով սահմանված սոցիալական ծառայություններ տրամադրող տարածքային մարմնի սոցիալական աշխատողը, իսկ անչափահաս անձի պարագայում՝ ՀՀ ոստիկանությունը՝ համապատասխանաբար ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության կամ ՀՀ ոստիկանության պետի սահմանած կարգով:

286

Հաշվառումն ինքնին բավականին կարևոր գործիք է անձի վարքագծի դրսևորումների նկատմամբ մշտադիտարկում իրականացնելու տեսանկյունից: Այն կանխարգելիչ ու պաշտպանական նշանակություն ունի: Այնուամենայնիվ, գործնականում հաճախ պատշաճ հաշվառում չի իրականացվում: Վերջին պնդումը հաստատում են ոստիկանության տրամադրած տվյալներն այն մասին, որ ընտանիքի անդամների կողմից ստացվում են պաշտպանության միջոցների խախտումների վերաբերյալ ահազանգեր²⁴⁴:

10. Աղքատության վերացման նպատակով քայլերի իրականացում տնտեսական կարողությունների, զբաղվածության ապահովման, ձեռնարկատիրությամբ զբաղվելու և տնտեսությունների զարգացման համար, որոնք կարող

244. ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպան (2019), ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի 2018 թվականի տարեկան հաղորդում, էջեր 556-559: Հասանելի է՝ <https://www.ombuds.am/images/files/8f03a4f279d0491fd510fca443f8f269.pdf> [դիտվել է 18.08.2020]:

ԵՆ ՆԵՐԱՌԵԼ ՆԱԽ՝

- գբաղվաճոթթյան ապահովման ծրագրերի իրականացում գործագրկոթթյան կրճատման նպատակով.
- ընթացիկ ծրագրերի ծավալի ընդլայնում շահառուների առավել լայն շրջանակի ներառման նպատակով.
- բռնութթյան ենթարկվաճ անձանց, տուժողների համար աջակցութթյան տրամադրման թիրախային ծրագրերի մշակում.
- բռնութթյուն գործադրողների համար թիրախային սոցիալական ծրագրերի, վերականգնողական ռազմավարութթյունների ու դրանց գործողութթյունների ծրագրերի մշակում.
- տնային տնտեսութթյունների հնարավորութթյունների գարգացմանն ուղղվաճ թիրախային ծրագրերի մշակում և իրականացում, ինչպես նաև ընթացիկ ծրագրերի արդյունավետութթյան բարձրացում.
- աջակցութթյուն աշխատանքի շուկայում նվազ մասնակցութթյուն ունեցողներին, մասնավորապես, աշխատաշուկայում կանանց լիարժեք մասնակցութթյանը նպաստելու ուղղութթյամբ քայլերի ձեռնարկում:

Աղքատութթյան վերացումը կարևոր է ընտանեկան բռնութթյան, առհասարակ բռնութթյան դեմ պայքարում: Սա ենթադրում է ընտանիքներին, խոցելի խումբ հանդիսացող անձանց, ինչպես նաև տնային տնտեսութթյունների կարողութթյունների և սոցիալ-տնտեսական հարցերի լուծմանն ուղղվաճ ռազմավարութթյունների մշակում և կիրառում, որոնց հիմնական նպատակը աղքատութթյան հաղթահարումն է:

11.Ընտանիքի բոլոր անդամների համար ծառայութթյունների մատչելիութթյան ապահովում.

- ապաստարանների հիմնադրում, դրանց թվի ավելացում. ապահովել ապաստարանների առկայութթյունը

հանրապետության ամբողջ տարածքում.

- աջակցության կենտրոնների հիմնադրում, դրանց կարողությունների զարգացում. ապահովել աջակցության կենտրոնների առկայությունը հանրապետության ամբողջ տարածքում:

«Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքի ընդունմամբ նախատեսվել է բռնությունից տուժած անձանց համար բազմաթիվ ծառայությունների մատուցման անհրաժեշտություն: Օրենքը նախատեսել է աջակցության կենտրոնների և ապաստարանների ստեղծում²⁴⁵: Սակայն այս գործընթացը դեռ կայացման փուլում է, և օրենքով ամրագրված աջակցության կենտրոնների կամ ապաստարանների առկայությունը ապահովված չէ ամբողջ հանրապետության տարածքում:

288

Այդ ծառայությունները շարունակվում են տրամադրվել հասարակական կազմակերպությունների կողմից: Այս կապակցությամբ հարկ է ընդգծել, որ հանրապետությունում գործում է երկու ապաստարան, ինչը, սակայն, չի համապատասխանում միջազգային ստանդարտներին, քանի որ քանակական խնդրից զատ՝ չկան նաև ապաստարաններ բոլոր մարզերում: Միջազգային չափանիշների²⁴⁶ համաձայն՝ յուրաքանչյուր տասը հազար բնակչությանը անհրաժեշտ է մեկ ընտանիքի հնարավորությամբ կացարան, այսինքն՝ Հայաստանում բնակչության թվին համապատասխան անհրաժեշտ են մոտավորապես 290 տեղով ապաստարաններ:

- ապաստարանների և աջակցության կենտրոնների համար ֆինանսական, մասնագիտական և այլ անհ-

245. Տե՛ս հոդված 19 և 20:

246. Եվրոպայի խորհրդի՝ կանանց նկատմամբ բռնության և դրա դեմ պայքարի (GREVIO) աշխատանքային խումբն առաջարկում է ունենալ մեկ ապաստարան յուրաքանչյուր տարածաշրջանում:

րաժեշտ ռեսուրսների ապահովում.

- ռեաբիլիտացիոն ծրագրի մշակում և իրականացում: Համալիր միջոցառումների այս ծրագիրն ուղղված է բնութային գործադրած անձին հոգեբանական և սոցիալական աջակցության տրամադրման, առողջության վերականգնման, վնասակար սովորույթներից (ալկոհոլամոլություն, թմրամոլություն, թունամոլություն, խաղամոլություն) ձերբազատման միջոցով նրա կողմից կրկին բնություն գործադրելու կանխմանը²⁴⁷.
- ապահովել «Թեժ գիծ» ծառայության հասանելիությունը: «Ընտանիքում բնության կանխարգելման, ընտանիքում բնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքի 14-րդ հոդվածի 1-ին մասի 7-րդ կետի համաձայն՝ լիազոր մարմինը՝ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարությունը, հանրության համար հասանելի կերպով պարբերաբար հրապարակում է կապի այն միջոցների ցանկը (ներառյալ՝ ընտանիքում բնության ենթարկվածների համար նախատեսված անվճար «Թեժ գիծ» ծառայության հեռախոսահամարները, որոնք աջակցության կենտրոնները պարտավոր են ունենալ), որոնցով ընտանիքում բնության ենթարկվածները, նրանց ընտանիքի անդամները և այլ անձինք կարող են անհապաղ կապ հաստատել աջակցության կենտրոնների աշխատակցի կամ կենտրոնի կողմից ներգրավված համապատասխան մասնագետի հետ և ստանալ անհրաժեշտ անհատույց, իսկ հաշմանդամություն ունեցող անձանց դեպքում նաև նրանց համար մատչելի օգնություն: Այս առնչությամբ հարկ է ընդգծել, որ ՀՀ աշխատանքի և սոցիալական հարցերի նախարարության պաշտոնական կայքի «Ընտանիքում բնության

247. Տե՛ս Հոդված 4 և 14:

ենթարկված անձանց ծառայություններ տրամադրող մյուս կառույցները՝ ըստ մարզերի» տեղեկատվությունը պարունակում է «Թեժ գիծ» ծառայության հեռախոսահամարներ, որոնք սկսել են գործել միայն 2020 թվականից, և անհրաժեշտ է հասարակությանն իրազեկել այդ ծառայության մասին: Բացի դրանից՝ 2020 թվականի մայիսին սկսել է գործել նախարարության միասնական «Թեժ գիծ» հեռախոսահամարը, սակայն այն ընդհանուր հարցերի համար է, և կրկին հանրության շրջանում իրազեկման կարիք կա:

12. Առողջապահական ծառայությունների մատչելիության ապահովում:

Առողջապահական ծառայությունների անմատչելիությունն առողջության պահպանման իրավունքի իրացման սահմանափակում է, ինչը հատկապես ակներև է համայնքային բնակավայրերում և փոքր քաղաքներում: Առողջության պահպանման իրավունքի սահմանափակման խնդիրներ են առաջանում նաև, երբ անձինք բախվում են բժշկական անձնակազմի կողմից խտրական վերաբերմունքի կամ մասնագիտական ծառայությունների ոչ լիարժեք իրականացման:

290

Բժշկական անձնակազմի կարծրատիպային մոտեցումների և մասնագիտական ոչ լիարժեք պատրաստվածության պատճառով խտրական վերաբերմունքի հանդիպելը բժշկական ծառայությունները ոչ մատչելի դարձնելու մեկ այլ պատճառ է:

Բացի դրանից՝ բժշկական էթիկայի և բժշկական գաղտնիքի դեպքեր ևս արձանագրվում են: Հաճախ, օրինակ, առողջության հետ կապված հարցեր փոխանցվում են ընտանիքի այլ անդամներին (ամուսին, ամուսնու ծնողների և այլն), ինչը ծառայությունների համար դիմած անձի համար ցանկալի չէ:

Այս համատեքստում հարկ է ընդգծել, որ «Ընտանիքում

բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքի 17-րդ հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետով ամրագրված է, որ «ընտանիքում բռնության կանխարգելման բնագավառում առողջապահության ոլորտի լիազոր հանրապետական գործադիր մարմինը ապահովում է ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց համար անհատույց առաջնային բժշկական օգնություն, սահմանում է ընտանիքում բռնության հետևանքով բժշկական օգնության դիմած անձանց վերաբերյալ տեղեկության գրանցման կարգը և ընտանիքում բռնության դեպքերի վերաբերյալ ոստիկանությանը, ՀՀ քննչական կոմիտեին կամ դատախազությանը հայտնելու պայմանները: Նշված կարգը սահմանված է ՀՀ առողջապահության նախարարի «Ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց համար անհատույց առաջնային բժշկական օգնության կազմակերպման, բռնության հետևանքով բժշկական օգնության դիմած անձանց վերաբերյալ տեղեկության գրանցման և հաղորդման կարգը, ընտանեկան բռնության դեպքում բժշկական պատմագրի ներդիրը և ընտանեկան բռնության ենթարկված և դրա հետևանքով մարմնական, հոգեկան ու վերարտադրողական խանգարումներ/վնասվածքներ ստացած անձանց վերաբերյալ գրանցամատյանը հաստատելու մասին» 2019 թվականի հոկտեմբերի 29-ի թիվ 3177-Ա հրամանով, որի 64-րդ կետը սահմանում է՝ «ընտանեկան բռնության ենթարկված և դրա հետևանքով մարմնական, հոգեկան և վերարտադրողական խանգարումներ/վնասվածքներ ստացած անձանց բժշկական օգնության և սպասարկման կազմակերպումը, ԸԲ անձանց առաջնային բուժօգնությունը կազմակերպվում է պետության կողմից երաշխավորված անվճար բժշկական օգնության և սպասարկման շրջանակ-

ներում»²⁴⁸:

Այսինքն՝ գործող կարգավորումներն ամրագրում են ընտանեկան բռնության ենթարկված անձանց անվճար բժշկական օգնության և սպասարկման ծառայությունը, սակայն այս առաջարկի նպատակը, ընդհանուր առմամբ, բժշկական ծառայությունների մատչելիությանն է ուղղված:

13. Իրազեկման աշխատանքների իրականացում հասարակության լայն շրջանակներում:

Կարծրատիպային մտածելակերպն իրազեկվածության, խնդիրների մասին գիտելիքների պակասի հետևանք է: Հաճախ անձինք չունեն վստահություն իրավապահ մարմինների նկատմամբ, բռնության ենթարկվածները երբեմն անգամ չեն գիտակցում, որ բռնության են ենթարկվում կամ խնդրահարույց հարաբերությունների մեջ են: Ավելին՝ ընտանեկան բռնության մասնակիցները՝ թե՛ բռնության ենթարկվող, թե՛ բռնություն գործադրող անձինք և նրանց շրջապատը, նաև իրազեկված չեն խախտված իրավունքների վերականգնման մեխանիզմների ու առկա ծառայությունների մասին:

292

Պետության առաջնահերթություններից պետք է լինի կարծրատիպերի դեմ պայքարը և իրազեկման աշխատանքների իրականացումը: Այդ նպատակով տեղեկացվածության, իրավագիտակցության բարձրացման համար պետք է լայնածավալ իրազեկման աշխատանքներ իրականացվեն հասարակության տարբեր շերտերի շրջանում, որը պետք է ներառի.

- օրենսդրական դաշտի իրազեկում, օրենքով սահմանված պաշտպանության միջոցների, իրավունքների վերականգնման մեխանիզմների վերաբերյալ դասընթացների կազմակերպում հասարակության տարբեր շերտերի համար.

248. Տե՛ս ՀՀ առողջապահության նախարարի 2019 թվականի հոկտեմբերի 29-ի թիվ 3177-Ա հրամանը: Հասանելի է՝ <http://www.moh.am/storage/legal-acts/November2019/PK9mKcV91XT4aW8VbjyO.pdf> [դիտվել է 18.08.2020]:

- բռնության երևույթի վերաբերյալ քննարկումների կազմակերպում՝ գիտակցության բարձրացման, արմատավորված արատավոր և խտրական երևույթների վերաբերյալ սխալ պատկերացումների, բռնության վերացման նպատակով.
- ընտանեկան բռնության ծառայությունների վերաբերյալ տեղեկացվածության բարձրացում:

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ԱՐԲՅՈՒՐՆԵՐ

1. Ընդդեմ կանանց նկատմամբ բռնության կոալիցիա (2020), Տարեկան լրաթերթ, 2019: Հասանելի է՝ <https://coalitionagainstviolence.org/wp-content/uploads/2020/03/CSVW-anrep-2019.pdf> [դիտվել է 18.08.2020]:
2. «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենք (2017): Հասանելի է՝ <https://www.arlis.am/documentView.aspx?docID=118672> [դիտվել է 10.08.2020]:
3. «Ընտանիքում բռնության կանխարգելման, ընտանիքում բռնության ենթարկված անձանց պաշտպանության և ընտանիքում համերաշխության վերականգնման մասին» ՀՀ օրենքում լրացումներ և փոփոխություններ կատարելու մասին օրենքի նախագիծ (2019): Հասանելի է՝ <https://www.e-draft.am/projects/2008> [դիտվել է 10.08.2020]:
4. Լազարյան, Տ. (2017), Ընտանեկան բռնությանը վերաբերող օրինագծի հանրային քննարկումն անցավ թե՛ մթնոլորտում: Ազատություն ռադիոկայան, հոկտեմբերի 9: Հասանելի է՝ <https://www.azatutyun.am/a/28782881.html> [դիտվել է 22.07.2020]:
5. «Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիա (2011): Հասանելի է՝ <https://rm.coe.int/168046246d> [դիտվել է 10.08.2020]:
6. «Կանանց նկատմամբ բռնության և ընտանեկան բռնության կանխարգելման և դրա դեմ պայքարի մասին» Եվրոպայի խորհրդի կոնվենցիայի բացատրական զեկույց (2011): Հասանելի է՝ <https://bit>.

ly/3bvgKvh [դիտվել է 10.08.2020]:

7. Կանանց նկատմամբ խտրականության բոլոր ձևերի վերացման ՄԱԿ-ի կոմիտեի եզրափակիչ դիտարկումներ (CEDAW/C/ARM/CO/5-6):
8. ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպան (2019), ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի 2018 թվականի տարեկան հաղորդում: Հասանելի է՝ <https://www.ombuds.am/images/files/8f03a4f279d0491fd510fca443f8f269.pdf> [դիտվել է 18.08.2020]:
9. ՀՀ մարդու իրավունքների պաշտպանի 2018 թվականի ընթացքում Հայաստանի Հանրապետության մարդու իրավունքների պաշտպանի գործունեության, մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության վիճակի մասին տարեկան հաղորդում:
10. ՀՀ ոստիկանություն (2019), Ամփոփ տեղեկատվություն ՀՀ ոստիկանության ծառայությունների և տարածքային մարմինների 2018 թ. օպերատիվ-ծառայողական գործունեության արդյունքների մասին: Հասանելի է՝ <https://bit.ly/3i6J48S> [դիտվել է 18.08.2020]:
11. ՀՀ վիճակագրական կոմիտե (2019), «Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը» վիճակագրական վերլուծական զեկուլյց: Երևան, ՀՀ ՎԿ: Հասանելի է՝ <https://www.armstat.am/am/?nid=81&id=2095> [դիտվել է 16.07.2020]:
12. ՀՀ վիճակագրական կոմիտե (2020), «Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը» վիճակագրական վերլուծական զեկուլյց: Հասանելի է՝ <https://www.armstat.am/am/?nid=82&id=2217> [դիտվել է 22.07.2020]:
13. ՀՀ քննչական կոմիտե (2019), Տեղեկատվություն ՀՀ ՔԿ վարույթում 2018 թվականի ընթացքում ընտանիքում բռնության վերաբերյալ քննված գործերի վերաբերյալ:

Հասանելի է՝ [http://investigative.am/news/view/yntan-
iqum-brnutyun_2018.html](http://investigative.am/news/view/yntan-
iqum-brnutyun_2018.html) [նիստվել է 18.08.2020]:

14. Միյատովիչ, Դ. (2019), Եվրոպայի խորհրդի մարդու իրավունքների հանձնակատար Դունյա Միյատովիչի զեկույցը 2018 թ. սեպտեմբերի 16-20 Հայաստան կատարած այցին հաջորդիվ: Հասանելի է՝ <https://rm.coe.int/-2018-16-20-/1680920149> [նիստվել է 10.08.2020]:
15. Օսիպով, Վ. և Սարգիզովա, Ջ. (2016), Տղամարդիկ և գենդերային հավասարության հիմնախնդիրը Հայաստանում. սոցիոլոգիական հետազոտության արդյունքների զեկույց: Երևան, ՄԱԿ-ի Բնակչության հիմնադրամ: Հասանելի է՝ https://armenia.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/MEN-AND-GENDER-EQUALITY_ARM_July_2017_finalized_0.pdf [նիստվել է 18.08.2020]:
16. Օփուզն ընդդեմ Թուրքիայի (Opuz v. Turkey) գործով 2009 թվականի սեպտեմբերի 9-ի վճիռը, գանգատ թիվ 33401/02, կետ 132:
17. Abramsky, T., Watts, C. H., Garcia-Moreno, C., Devries, K., Kiss, L., Ellsberg, M., Jansen, H. A., & Heise, L. (2011). What factors are associated with recent intimate partner violence? Findings from the WHO multi-country study on women's health and domestic violence. *BMC public health*, 11, 109.
18. Dahlberg, L. & Krug, E. (2002). Violence-a global public health problem. In: Krug, E., Dahlberg, L., Mercy, J., Zwi, A., Lozano, R. (eds) (2002). *World Report on Violence and Health*. Geneva: World Health Organization, pp. 1-56. Available at <https://www.cdc.gov/violenceprevention/publichealthissue/social-ecologicalmodel.html> [Accessed 18.08.2020].
19. Duvvury, N., Carney, P. & Nguyen, H. M. (2012). Estimating the costs of domestic violence against women in Viet Nam.

Available at: http://www.endvawnow.org/uploads/browser/files/costing_dv_vietnam_unwomen_2012en.pdf [Accessed 10.08.2020].

20. Ellsberg, M., & Heise, L. (2005). *Researching violence against women*. Geneva, Switzerland: World Health Organization. Available at: <https://bit.ly/3ghvy0Y> [Accessed 22.07.2020].
21. Fisher, B., & Lab, S. (2010). *Encyclopedia of victimology and crime prevention*. Thousand Oaks, Calif.: SAGE Publications.
22. Human Rights Council (2020). *Report of the Working Group on the Universal Periodic Review: Armenia*. Available at: <https://undocs.org/A/HRC/44/10> [Accessed 22.07.2020].
23. Krug, E. (2002). *World report on violence and health*. Geneva: World Health Organization, pp. 149–181. Available at: <https://bit.ly/3mS5nQW> [Accessed 17.07.2020].
24. Macy, R. & Goodbourn, M. (2012). *Promoting Successful Collaborations Between Domestic Violence and Substance Abuse Treatment Service Sectors: A Review of the Literature*. *Trauma, violence & abuse*. 13. pp. 234–251.
25. Matosian, M. (2017). *Russia's Dirty Play*. Asbarez, February 24. Available at: <https://anca.org/russias-dirty-play/> [Accessed 22.07.2020].
26. McQuigg, R. (2017). *The Istanbul Convention, Domestic Violence and Human Rights*. Florence: Taylor and Francis, pp. 138-142.
27. Mijatović, D. (2019). *Report of the Commissioner for Human Rights of the Council of Europe*. Available at: <https://rm.coe.int/report-on-the-visit-to-armenia-from-16-to-20-september-2018-by-dunja-m/168091f9d5> [Accessed 22.07.2020].

28. Opinion on Draft Amendments to the Legal Framework on Preventing and Combating Domestic Violence in Moldova, Warsaw, 9 July 2015, Opinion N: AGEND-MDA/271/2015 [AIC].
29. Organic Act 1/2004 of 28 December on Integrated Protection Measures against Gender Violence.
30. Republic of Lithuania Law on Protection against Domestic Violence 26 May 2011 No XI-1425 Vilnius.
31. United Nations (2009). Handbook for legislation on violence against women [electronic resource]. New York. Available at: http://www2.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2012/12/unw_legislation-handbook%20pdf.pdf [Accessed 10.08.2020].
32. UN OHCHR (2012). Guiding Principles on Extreme Poverty and Human Rights. Available at: https://www.ohchr.org/Documents/Publications/OHCHR_ExtremePovertyandHumanRights_EN.pdf [Accessed 22.07.2020].
33. UN UPR, 2nd cycle (2012-2016), UN UPR Database. Available at: <https://bit.ly/3s4pdeU> [Accessed 16.07.2020].
34. World Health Organization (2013). Global and regional estimates of violence against women: prevalence and health effects of intimate partner violence and non-partner sexual violence. Geneva: WHO Press. Available at: <https://bit.ly/2VPc7De> [Accessed 16.07.2020].
35. World Health Organization (2010). Preventing intimate partner and sexual violence against women: Taking action and generating evidence. Geneva: WHO. Available at https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/4435-0/9789241564007_eng.pdf?sequence=1 [Accessed 18.08.2020].